

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE DARÜLFÜNUN

*Emre Dölen**

Türkiye’de bir Darülfünun kurma düşüncesi XIX. yüzyılın ortalarında gündeme gelmeye başladı. 1863’de açılan ilk Darülfünun halka açık genel kültür konferansları vermektten öteye gidemedi ve 1865’de sona erdi. 1869’da çıkartılan Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi’nde ilk kez Darülfünun konusunda düzenlemeler getirildi, fakat bundan sonraki iki girişimde de bu düzenlemeler göz önüne alınmadı. İkinci kez 1869’da açılan Darülfünun’un belirli bir ders programı olmakla birlikte bu program da halka açık genel kültür derslerini kapsıyordu ve bu Darülfünun da 1871’de kapatıldı. 1874’deki üçüncü girişim olarak Mekteb-i Sultanî içinde Darülfünun-ı Sultanî açıldı. Şubeleri ile belirli bir ders programı olan ve hukuk ile mühendislik alanlarında diploma veren bu Darülfünun da 1882’de kapandı. Bu üç girişimdeki başarısızlığın en önemli nedenlerinden biri ortaöğrenim görmüş öğrenci bulunamamasıdır.

Darülfünun-ı Şâhâne (1900–1908)

Darülfünun-ı Şâhâne’nin açılışı

Darülfünun-ı Sultanî’nin kapanmasının ardından, 1896 yılına kadar Darülfünun’un yeniden açılması konusunda herhangi bir resmî girişim olmamıştır. Yalnız, dokuz kez sadrazam olmuş ve çeşitli zamanlarda kendisinden görüş istenmiş olan Mehmed Said Paşa (1838–1914) bu konuyu uygun durumlarda dile getirmiş ve hazırladığı lâyhaları II.Abdülhamid’e sunmuştur. Bununla birlikte, dört yıl sonra II.Abdülhamid’in tahta çıkışının 25.yıldönümünde yeni ve gösterişli işler yapılmak istenildiğinden, Darülfünun’un açılması yeniden gündeme gelmiştir. Padişahın onayının alınmasının ardından Maarif Nezâreti tarafından hazırlanan nizamnâme ve ders programları Meclis-i Vükelâ’da okunarak görüşülmüş ve hazırlanan mazbata ekinde Sadrazam Said Paşa’nın 16 Rebiyülahir 1318/30 Temmuz 1316 (12 Ağustos 1900) tarihli arz tezkiresi ile padişaha sunulmuştur.¹ Bu konudaki irade aynı gün çıkmış ve böylece 27 maddelik Darülfünun-ı Şâhâne Nizamnâmesi ile ekindeki ders programları 12 Ağustos 1900 günü yürürlüğe girmiştir. Bu tarih İstanbul Üniversitesi’nin gerçek kuruluş tarihidir.

Darülfünun-ı Şâhâne Nizamnâmesi’nin² “en önemli noktası, 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi’nin darülfünuna ilişkin bütün hükümlerini

yürürlükten kaldırmak suretile bu yeni Darülfünunu, her türlü ilmî ve idarî özerklikten yoksun bir yüksek okul durumuna sokan hükmüdür”.³

Darülfünun-ı Şâhâne, Mekteb-i Mülkiye’nin binasına yerleştirilerek⁴ yönetimi bu okulun müdürüne verilmiş ve II.Abdülhamid’in tahta çıkışının yıldönümü olan 18 Ağustos 1316 (31 Ağustos 1900) günü açılmıştır. Açılıştan dönemin Maarif Nâzırı Zühtü Paşa (1833-1902) maarif ve okullar konusunda oldukça uzun bir nutuk söylemiştir.⁵ Darülfünun’un açılmasının basını büyük ölçüde ilgilendirmesi beklenirken basın bu konuya ilgi göstermemiştir.

Darülfünun-ı Şâhâne’nin teşkilâtı ve yapısı

Darülfünun-ı Şâhâne Nizamnâmesi’ne göre İstanbul’da padişah iradesi ile “Darülfünun-ı Şâhâne namile neharî [gündüzlü] bir darülfünun tesis olunmuştur”. (Md.1). “Darülfünun-ı Şâhâne Ulûm-ı Âliye-i Diniye [Yüksek Din İlimleri]⁶ ve Ulûm-ı Riyâziye ve Tabiiye [Matematik ve Doğa Bilimleri]⁷ ve Edebiyat Şubelerinden mürekkebdır”.⁸ Darülfünun üç şubeden oluşmuş gibi görünmekle birlikte “Elyevm [şu anda] mevcut olan Mekteb-i Hukuk ile Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye dahi Darülfünun-ı Şâhâne şubâtından [şubelerinden] madüddur [sayılmıştır]”⁹ (Md.2). “Ulûm-ı Âliye-i Diniye

olunduğu bilinmeyen ve aynı tarihleri taşıyan, iki metnin bulunmasıdır”. Bunlardan birincisi *Düstur*’da ve H.1319(1901) yılına ilişkin *Sâlnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*’de (s.19–23) yayınlanmış ve ikincisi de aynı nizamnâmenin H.1326(1908)de basılmış olanıdır (Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, Milli Eğitim Bak. Yay., 1964, s.54).

³ Faik Reşit Unat, *a.g.e.*, s.54. Darülfünun-ı Şâhâne Nizamnâmesi’nin 26. maddesi “Maarif Nizamnâmesi’nde Darülfünun’a dair münderic olan mevaddin ahkâmı [maddelerin hükümleri] işbu nizamnâme ile münfeshidir” hükmünü getirmiştir.

⁴ Mekteb-i Mülkiye idadî sınıfları gündüzlüye çevrilerek Mercan’da Hazine-i Hassa’ya ait bir binaya nakledilmiştir. Beş yıl sonra Maarif Nâzırı bir yazı yazarak binanın esaslı bir onarıma gerek gösterdiğini, okula dönüştürülmesi gerektiğini ve bunun da büyük masrafa neden olacağını bildirerek okul olarak inşa edilmiş olan Maarif Nezâreti binası ile Mekteb-i Mülkiye İdadisi’nin karşılıklı yer değiştirmesini önermiştir (BOA, Y.MTV. 274/22, 4 Rebiyülevvel 1323/26 Nisan 1321 (9 Mayıs 1905)).

⁵ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 2.bs., Cilt 3–4, İstanbul, Eser Neş., 1977, s.1216–1218.

⁶ Daha önceki Darülfünun girişimleri sırasında ilâhiyat konuları medreselerin görevi sayılmış ve Darülfünun kapsamı içine alınmamıştır. Burada ilk kez Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesi adı altında Darülfünun’da bir ilâhiyat şubesinin açıldığı görülmektedir.

⁷ Ulûm-ı Riyâziye ve Tabiiye Şubesi H.1321(1903) de ikinci sınıftan itibaren “Riyaziye” ve “Tabiiye” olarak iki dala ayrılmıştır (Faik Reşit Unat, *a.g.e.*, s.54).

⁸ *Sâlnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*’nin H.1321(1903) yılına ilişkin 6.cildinin başındaki tarihsel özetden Darülfünun’a bağlı olarak Türkçe, Arapça ve Farsçadan başka Fransızca, İngilizce, Almanca ve Rusça dilleri “tedris olunmak üzere bir Elsinde [Diller] Şubesi teşkilî” için 1903’de irade çıkmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, bu şube açılmamıştır (Faik Reşit Unat, *a.g.e.*, s.54; Osman Ergin, *a.g.e.*, s.1219).

⁹ Bu iki okul Darülfünun’un şubelerinden sayılmakla birlikte yönetimleri Darülfünun’dan bağımsız kalmıştır.

* Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Analitik Kimya Anabilim Dalı, Haydarpaşa/İstanbul.

¹ BOA, DUİ. Mekâtip Dosyası No.58, 16 Rebiyülevvel 1318 (12 Ağustos 1900).

² *Düstur*, 1.Tertip, Cilt 7, Ankara 1941, s.659–664. Bu nizamnâmede zaman içinde bazı değişiklikler yapılmıştır. “Bu nizamnâmenin bir özelliği de elde resmî ve muteber, fakat ne zaman ne yolda tadil

Şubesi'nin müddet-i tahsilîyesi [öğrenim süresi] dört ve Ulûm-ı Riyaziye ve Tabiiye ile Edebiyat Şubelerinin müddet-i tahsilîyeleri üçer senedir".¹⁰ (Md.4).

"Üç şubenin bir müdiri olacaktır. Müdür Maarif-i Umûmiye Nezâreti'nin yazısı üzerine "irâde-i seniyye-i hazreti padişahî ile nasb ve tayin buyurulacaktır." (Md.5). "Her şubenin birer müdir muavini ve lüzumu kadar muallim ve memurîn ve hademesi olacak"dır. "Darülfünun muallimleri talim ve tedris edecekleri ulûm [bilimler] ve dürûsda [derslerde] ihtisas-ı tam ile mütehassıs [tam anlamıyla uzman] ve maruf [tanınmış] ve sıfat-ı matlûbe ile müştahir ve mevsuf [istenilen özellikler ile tanınan ve vasıfları taşıyan] bulunmaları meşrutdur [şarttır]." (Md.8). "Darülfünun'a her sene kabul olunacak müteallimînin [öğrencilerin] adedi Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesi'nde otuzu, Ulûm-ı Riyaziye ve Tabiiye ile Edebiyat Şubelerinde yirmi beşeri tecavüz etmiyecektir". (Md.12). Bu maddeye göre yıllık alınacak toplam öğrenci sayısı 80 olarak sınırlandırılmıştır.

Edebiyat Şubesi'nin yeniden düzenlenmesi

Darülfünun-ı Şâhâne'nin açılışından iki yıl sonra Maarif Nezâreti 24 Temmuz 1318 (6 Ağustos 1902) tarihinde Sadarete bir yazı yazarak bu yıl üçüncü sınıfların açılacağını, öğrenim süresi başlangıçta üç yıl olarak belirlenmiş olmakla birlikte üç senelik öğrenim süresinin Fünûn Şubesi için gerekli olmasına karşılık Edebiyat Şubesi için bu süreye gerek olmadığını, bu nedenle Edebiyat Şubesi'nin derslerinin ekteki programa göre düzenlenmesini ve üçüncü sınıf açılmayarak ikinci sınıfı tamamlayanlara şahâdetnâme verilmesinin uygun olacağını bildirmiştir. Bu konudaki irade 13 Ağustos 1318 (27 Ağustos 1902)'de çıkmıştır. Böylece, Edebiyat Şubesi'nin öğrenim süresi iki yıla indirilmiş ve yeni bir ders programı kabul edilmiştir.¹¹

Ders programlarının yeniden düzenlenmesi

Darülfünun-ı Şâhâne'nin ders programları 22 Mayıs 1904'de yeniden düzenlenmiştir.¹² Darülfünun-ı Şâhâne'de okutulan derslere ve bunların haftalık ders saatlerine bakıldığında her şube için okutulan derslerin o alanda yüzeysel bir genel kültür vermeye yönelik olduğu görülmektedir. Haftalık ders saatleri de

¹⁰ 13 Ağustos 1318 (26 Ağustos 1902) tarihli irade ile Edebiyat Şubesi'nin öğretim süresi iki yıla indirilmiştir.

¹¹ BOA, İ.M.F., 22 Cemaziyelevvel 1320 (27 Ağustos 1902), No.3, lef 2 (Ali İhsan Gencer ve Ali Arslan, *İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları*, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 2004, s.103-104). Burada II.Abdülhamid dönemine ilişkin ilginç bir durumla da karşılaşmaktadır. Maarif Nâzırı Mehmed Celâleddin Bey (1852-1933) benzer bir yazıyı 18 Temmuz 1318 (31 Temmuz 1902)'de doğrudan Mabeyn-i Hümayûn'a yazarak padişahın onayını almış ve daha sonra bu yazının "alel-usûl Bab-ı Âli canib-i samisinden"de yazılacağını belirtmiştir (BOA, Y.PRK.MF. 4/56, 25 Rebiyülâhir 1320 (1Ağustos 1902)).

¹² BOA, Y.A. RES. 117/76, 9 Mayıs 1320 (22 Mayıs 1904).

son derece az olup Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesi için 10-11, Edebiyat Şubesi için 11-13 ve Fünûn Şubesi için 8-10'dur. Cuma ve Pazar günlerinin tatil olduğu ve haftada beş gün öğretim yapıldığı göz önüne alındığında gündelik olarak 2-3 saat ders yapılmaktadır.

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarındaki gelişmeler

İttihat ve Terakki'nin Darülfünun'a bakışı

II.Meşrutiyet'in ardından Darülfünun-ı Şâhâne'nin adı Darülfünun-ı Osmanî olarak değiştirilmiştir.¹³ İkinci önemli gelişme öğrenci sayısındaki sınırlamanın kaldırılmasıdır. Bu heyecan döneminin ardından Darülfünun'un ıslâhı gündeme gelmiştir. Darülfünun'un geliştirilmesi adım adım ve parça parça düzenlemeler yapılarak sürdürülmüştür.

Çağdaş bir Darülfünun oluşturmayı hedefleyen İttihat ve Terakki bunun için kadro düzenlemesi yani tasfiye yoluna gitmek yerine yeni kürsüler kurmak, genç elemanları öğretim kadrosuna almak, yabancı öğretim elemanları getirmek, Avrupa'ya öğrenci göndermek, fakülte dergileri çıkartmak ve ders kitapları yayınlamak gibi yollara başvurmuştur.

Sapanca'da bir "Darülfünun Kolonisi" [kampüs] kurma düşüncesi ortaya atılmış ancak herkes tarafından çok yadırgandığından gündemden kalkmıştır. Buna karşılık, Zeynep Hanım Konağı'nı merkez alıp Koska'daki yangın yerlerini kamulaştırarak bir "Darülfünun Mahallesi" oluşturmak düşüncesi taraftar bulmuş ve Maarif Nâzırı Şükrü Bey tarafından yangın yerindeki bazı arsalar da satın alınmış olmakla birlikte bu girişim sonuçlandırılmamıştır.¹⁴

Meşrutiyet'in ilanını izleyen on yıl içinde 14 Maarif Nâzırı göreve gelmiştir. Bu kadar sık nâzır değişimi sonucunda çoğu kez birbirinden çok farklı ve giderek karşıt görüşlere sahip kişiler kısa sürelerle göreve gelmişler ve Emrullah Efendi ile Şükrü Bey dışındaki hiçbiri kendi görüş ve politikalarını uygulamaya koyabilecek kadar görevde kalamamışlardır. Bu hızlı değişimler sonucunda genelde maarif ve özelde Darülfünun konusunda tutarlı ve sürekli bir politika ortaya konulamamıştır. Bu konuda en büyük zararı henüz doğmakta olan ve kendisinden çok şeyler beklenen Darülfünun görmüştür.

¹³ Darülfünun 1913'den itibaren İstanbul Darülfünunu olarak anılmaya başlanmış, mütareke döneminde yeniden Darülfünun-ı Osmanî adına dönülmüş ve 1922'de TBMM Hükûmeti döneminde tekrar İstanbul Darülfünunu olmuş ve bu ad Darülfünun'un ilga edildiği 1933 yılına kadar değişmemiştir.

¹⁴ İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Hayatım*, İstanbul 1998, s.208-209.

Zeynep Hanım Konağı'nın Darülfünun'a tahsisi

II.Abdülhamid tarafından Vezneciler'deki Zeynep Hanım Konağı'nda¹⁵ Müslüman yetim çocuklar için yetimhane ve sanat okulu olarak açılmış bulunan Darü'l-Hayr-ı Âli 8 Ağustos 1325 (21 Ağustos 1909)'da çıkartılan bir kanun ile ilga edilmiştir.¹⁶ Bunun sonucunda Darülfünun Mekteb-i Mülkiye binasında sığıntı olmaktan kurtulmuş ve Ulûm-ı Şer'iyeye, Ulûm-ı Edebiye ve Fünun Şubeleri Zeynep Hanım Konağı'na taşınmıştır. Bu dönemdeki önemli gelişmelerden biri de Darülfünun'da bir kütüphanenin kurulmasıdır. Bu konudaki gazete haberlerinden kütüphanenin 20 Safer 1328 (3 Mart 1910) günü Maarif Nâzırı Emrullah Efendi tarafından törenle açıldığı anlaşılmaktadır.

II.Meşrutiyet'in ardından yapılan büyük toplantılar için yer sıkıntısı ortaya çıkmış, bu tür toplantılar için çeşitli tiyatrolar kullanılmıştır. Böyle toplantıların da yapılabilmesi için Maarif Nâzırı Emrullah Efendi tarafından Zeynep Hanım Konağı'nın yanındaki kapalı manej yeri bir konferans salonuna dönüştürülmüştür. Bu salon Darülfünun ve Üniversite dönemlerinde konferans salonu olarak kullanıldığı gibi çok farklı olay ve toplantılar da burada olmuştur. Salon mimari yapısı ve akustiği bakımından uygun değildir ve bu açıdan sürekli olarak eleştirilmiştir.¹⁷

Maarif Nâzırı Emrullah Efendi ve dönemi

Türk eğitim tarihinin en önde gelen kişilerinden biri olan Emrullah Efendi'nin (1858–1914)¹⁸kuruluşunda basit bir yüksek okul olan Darülfünun'un

¹⁵ Tanzimat döneminin ilk kâgir konaklarından olan bu bina Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kızı ve Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'nın (1808-1876) eşi Zeynep Hanım (1825-1884) tarafından 1864'de yaptırılmıştır. Yapımı için 90 000 ve tefrişi için 35 000 altın harcanmıştır. Pamuktan kazanılan paralar ile yapılmış olduğundan halk arasında "Pamuk Sarayı" olarak anılırdı. Abdülaziz dönemindeki (1861–1876) debdebeli yaşantısı ile ün yapan konakta 20–25 araba daima hazır bulundurulur ve mutfağında 30 ahçı çalışırdı. Konak II. Abdülhamid'in iradesi ile Müslüman çocuklar için yetimhane ve sanat okulu olarak açılan Darü'l-Hayr-ı Âli'ye tahsis edilmiş ve 1903–1909 arasında bu amaçla kullanılmıştır. Daha sonra Darülfünun'a tahsis edilen bu bina 1922'de mimar Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından esaslı bir tadilat ve onarımdan geçirilmiş ve 28 Şubat 1942 akşamı meydana gelen bir yangın sonucunda tarihe karışmıştır. Yangından sonra arsası üzerine günümüzdeki İstanbul Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültelerinin binaları yapılmıştır. Konaktan günümüze ulaşan tek kalıntı 1280 (1864) tarihini taşıyan kitabesidir (M. Baha Tanman, "Zeynep Hanım Konağı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul 1994, s.549–550; Oktay Aslanapa, *İstanbul Üniversitesi*, Cilt 1, İstanbul 1983, s.43–44).

¹⁶ *Düstur*, 2.Tertip, Cilt 1, İstanbul 1329(1913), s.648–649; *Takvim-i Vekâyi*, Sayı 349, 20 Şaban 1327, 23 Ağustos 1325 (5 Eylül 1909).

¹⁷ Abdülhak Adnan Adıvar, "Bir salonun tarihi", *Bilgi Cumhuriyeti Haberleri*, İstanbul 1945, s.238–241.

¹⁸ Emrullah Efendi 12 Ocak 1910'da kurulan İbrahim Hakkı Paşa hükümetinde Maarif Nâzırı oldu. Kendisine yöneltilen şiddetli eleştiriler sonucunda 16 Şubat 1911'de istifa etti. Daha sonra 31 Aralık 1911'de kurulan Said Paşa hükümetinde ikinci kez Maarif Nâzırı oldu ve 21 Temmuz 1912'de hükümetin istifası üzerine görevi sona erdi. Bir daha görev verilmeyen Emrullah Efendi 14 Ağustos 1914'de öldü. Cenazesi büyük bir törenle kaldırıldı (Mustafa Ergün, "Emrullah Efendi: Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 30 (1–2), 7–36 (1979–1982); Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 1985, s.278–279; *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, İstanbul

üniversiteleşmesi yolunda atılan adımlarda çok önemli bir yeri vardır.¹⁹ Oldukça kısa süren Maarif Nâzırlığı sırasında Darülfünun'da önemli düzenlemeleri yapmayı başarmış, hazırladığı bazı düzenlemeleri ise bir yandan dönemin siyasal koşullarına ters düşmesi ve öte yandan da görevden ayrılması nedeniyle gerçekleştirilememiştir.

Emrullah Efendi eğitim alanındaki görüşlerini "Tübâ Ağacı Nazariyesi" ile açıklamıştır. Buna göre, eğitimde yenileşme ve çağdaşlaşma aşağıdan yani ilköğretimden değil, yukardan yani Darülfünun'dan başlamalı ve gelişme yukardan aşağıya doğru yaşama geçirilmelidir. Emrullah Efendi'ye göre insanlığın gelişimi bilimlerin üniversitelerde geliştirilmesi yoluyla olmuştur. Önce bilimsel zihniyeti yerleştirip geliştirmek gereklidir ve bu da Darülfünun'da yapılabilir. Bu teori adını cennette bulunan kökleri yukarda ve dalları aşağıda olan Tübâ Ağacı'ndan almıştır.

*İhtiyat sınıfı*²⁰

II.Meşrutiyet'in ardından öğrenci sayısındaki sınırlamanın kaldırılması üzerine Darülfünun'a ve özellikle Hukuk Şubesi'ne büyük bir öğrenci akını olmuştur. Hukuk Şubesi'ne 1500–2000 dolayında öğrencinin kaydolmasının ardından bu konuda bazı önlemler alınması gerektiği görülmüş ve Darülfünun'a gireceklerin idadî mezunu olmaları koşulu getirilmiştir. Ancak çoğu medrese çıkışlı olan çok sayıda öğrenci öğrenim haklarının ellerinden alınamayacağını ileri sürerek yönetime baskı yapmaya başlamışlardır. Bunun üzerine çoğu medrese çıkışlı bu öğrenciler Arapça, Kitabet ve Hesap sınavlarına tabi tutulmuş, fakat bu sınavlar da bir çözüm olamadığı gibi çeşitli dedikodulara da neden olmuştur.

Maarif Nâzırı Emrullah Efendi bu soruna bir çözüm olarak medrese çıkışlılar ve idadî mezunu olmayanlar için başlangıçta bir yıl süreli olan bir "İhtiyat Sınıfı" [Hazırlık Sınıfı] açmış ve daha sonra bunun süresi iki yıla çıkartılmıştır. İlk yıl bu sınıfa 860 kişi kaydolmuştur

*Yabancı dil öğretimi*²¹

Yabancı dil konusundaki görüşünü "Avrupa dillerini iyi bilmeliyiz" biçiminde ifade eden Emrullah Efendi ilk Maarif Nâzırlığı döneminde (12.1.1910 – 16.2.1911) Darülfünun'da bir Elsine [Diller] Şubesi açmıştır.

1983, Cilt 4, s.1971; Nafi Atuf [Kansu], *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt 2, İstanbul 1932, s.63–67; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979, s.174–191.

¹⁹ İsmail Hakkı Baltacıoğlu kendisi hakkında "modern bir Darülfünun fikrini ortaya koyan Maarif Nâzırı Emrullah Efendi'dir" değerlendirmesini yapmaktadır (Osman Ergin, *a.g.e.*, s.1225).

²⁰ Mustafa Ergün, *a.g.e.*, s.23–24.

²¹ Mustafa Ergün, *a.g.e.*, s.22–23.

Edebiyat Şubesi'ne bağlı olarak açılan bu bölümde Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca ve Rusça dillerinin öğretilmesi ve isteyenlere bu dillerin edebiyatları konusunda da bilgi verilmesi hedeflenmiştir. Sabah ve akşamları verilen bu derslere öğrenci ve kâtiplerden bin dolayında isteklinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında Arapçaya da önem vererek Darülfünun'daki Tefsir ve Hadis derslerinin Arapça okutulmasını sağlamıştır.

Mekteb-i Hukuk'daki düzenlemeler²²

Emrullah Efendi Avrupa'daki Hukuk okullarında şube bulunmadığını belirterek Mekteb-i Hukuk'daki şubeleri tümüyle kaldırmak istemiş ve ilk aşamada dört olan şube sayısını ikiye indirmiştir. Bu birleştirmeyi Meclis-i Mebusan'da aynı derslerin çeşitli şubelerde verildiğini ve bunları birleştirerek tasarruf yapıldığını söyleyerek savunmuştur. Emrullah Efendi yeni bir program hazırlamayı ve 1200–1300 kişilik büyük sınıflar yapmayı hedeflemiştir.

Darülfünun Marşı

II.Meşrutiyet'in ardından Darülfünun'un yeniden gündeme gelmesi üzerine dönemin coşkulu havası içinde Tefik Fikret "Darülfünun Marşı için" bir güfte yazmıştır.²³ Bu şiir Darülfünun'un bir aydınlanma ocağı olacağı, cehaleti ve karanlığı yok edeceği beklentisini yansıtmaktadır. Bu güfte o dönemde çok sayıda marş bestelemiş olan Mehmed Zati [Arca] Bey tarafından bestelenmiş ve notaları basılmıştır.²⁴ Notanın kapağında "Maarif Nezâreti tarafından kabul olunmuştur" kaydı vardır. Marşın hangi yıl bestelendiği ve kabul edildiği konusunda bir bilgi olmamakla birlikte 1913 yılı ortalarında Darülfünun'daki törenlerde çalındığı bilinmektedir.²⁵

²² Mustafa Ergün, *a.g.e.*, s.24–25.

²³ A.Kadir, *Bugünün Diliyle Tefik Fikret*, 2.bs., İstanbul 1970, s.152. A.Kadir, şiirleri "bugünün dili"ne aktarıncan onları kendine göre yorumlayıp yeniden yazmakta ve böylece şairin söylemek istediğinden çok farklı anlamlar ortaya çıkmaktadır. Tefik Fikret bu güfede II.Meşrutiyet'in ardından gündeme gelen kavramları ve coşkuyu yansıtmaktadır. Oysa A. Kadir'in yeniden yorumunda (s. 85) bu özellikler tümüyle kaybolmuştur. Fikret'in orijinal güftesi şöyledir:

Yükselmeli, artık yetişir zillet ü zulmet / Parlatmalı her nâsiye bir neyyir-i Fikret / Cehl ölmeli, zulm ölmeli, hak bulmalı kuvvet / Hakkin yüzü güldükçe gülümser beşeriyet... / Gafletlere, zilletlere, zulmetlere lânet! / Sen doğ bize sen doğ bize ey fecr-i hakikat! / Ey fecr-i hakikat, sana azdır bu tahassür; / Âti kılar ancak lemeâtınla tenevvür / Gülsün beşeriyet, şu cehennemleri söndür / Herkes ebedî neş'eli, herkes ebedî hür... / Şirretlere, zulmetlere, zilletlere lânet! / Sen doğ bize sen doğ bize ey fecr-i uhuvvet! (Zillet = alçaklık ; zulmet = karanlık ; nâsiye = alın ; neyyir = güneş ; fikret = fikir ; cheh = cehalet ; beşeriyet = insanlık ; fecr = gün doğumunun aydınlığı ; tahassür = hasret çekme ; âti = gelecek ; lemeât = parlıtlar ; tenevvür = aydınlanma ; uhuvvet = kardeşlik).

²⁴ Mehmed Zati [Arca], *Darülfünun Marşı*, Mahmud Bey Matbaası, [İstanbul, t.y.].

²⁵ Darülfünun öğrencilerinin 7–8 Ağustos 1913'de yaptıkları Edirne seyahatinin programında gerek İstanbul'da Darülfünun'dan Sirkeci garına gidilirken ve gerekse Edirne'de yapılacak mitingde mızıkanın 'Darülfünun Marşı'nı çalacağı açıkça belirtilmiştir.

Yapısal düzenleme girişimleri

Meclis-i Muallimîn'lerin oluşturulması

II.Meşrutiyet'in başlangıcında etkinlik kazanan "meşveret" [müşaverede bulunma, danışma] kavramının da etkisiyle Darülfünun'un her şubesinde bir Meclis-i Muallimîn [Muallimler Meclisi] oluşturulmuş, bu meclislerin kuruluş ve çalışma esasları ile görev ve yetkilerini belirlemek üzere üç maddelik "Darülfünun Şubelerinde Mecâlis-i Muallimînin Vezâifini Mübeyyin Talimat" [Darülfünun Şubelerindeki Muallimler Meclislerinin Görevlerini Belirleyen Talimat] hazırlanarak 8 Kânun-ı evvel 1327 (21 Aralık 1911)'de yürürlüğe konulmuştur.

Teşkilât-ı Esasiye ve İdariye Nizamnâmesi

Darülfünun ve Şuabâtının İnzibatına Dair Nizamnâme tasarısının incelenmek üzere Şûrâ-yı Devlet'e gönderilmesinin hemen ardından Emrullah Efendi tarafından Maarif Nezâreti'nde kurulan özel bir komisyona Darülfünun'un "teşkilât-ı esasiye ve idariyesine" ilişkin bir nizamnâme tasarısı hazırlanmıştır. 14 Mart 1912'de gereği için Sadarate gönderilen bu tasarı [lâyihâ] Emrullah Efendi tarafından yazıldığı açıkça belli olan gerekçesi ile birlikte bir kitapçık olarak da basılmıştır.²⁶

Bu kanun tasarısı hazırlanırken Avrupa üniversitelerinin örnek alındığı belirtilmekle birlikte Darülfünun'un özerkliğinden hiç söz edilmemekte, tam tersine Darülfünun Maarif Nezâreti'ne sıkı bir biçimde bağlanmaktadır. Bu dönemde Darülfünun'da "serbest bir tensikat" yani tasfiye yapılması gerektiğini savunanlar olduğu gibi Darülfünun'a "istiklâl-i tam" yani tam özerklik verilmesini savunanlar da vardır. Kısa bir süre sonra çıkan Balkan Savaşı ve savaşın yarattığı ortam Darülfünun konusundaki girişim ve tartışmaların uzunca bir süre durmasına neden olmuştur.

"Darülfünun'un Teşkilât-ı Esasiye ve İdariyesine Mütteallik Nizamnâme", Teşkilât (Md.1), "Darülfünun Meclis-i Umûmîsi (Md.2–7), "Fakülte Meclis-i Umûmîsi'nin Vezâifi" (Md.8–14). "Fakülte Meclis-i Muallimînleri" (Md.15–

²⁶ *Darülfünun'un Sureti Teşkil ve İdaresine Dair Kaleme Alınan Nizamnâmenin Esbab-ı Mucibesi*. Matbaa-yı Âmiri, İstanbul 1328 (1912). Bu nizamnâme tasarısı *Hak* gazetesinin 20, 21 ve 22 Mart 1912 tarihli 8., 9. ve 10. sayılarında da yayınlanmıştır. "Darülfünun'un teşkilât-ı esasiye ve idariyesi hakkında kaleme alınan lâyihâ" Maarif Nezâreti tarafından 1 Mart 1328 (14 Mart 1912)'de Sadarete sunulmuş ve 4 Mart 1328 (17 Mart 1912)'de görüşülmek üzere Şûrâ-yı Devlet'e gönderilmiştir. BOA, BEO. NDG-G. 393, 4 Mart 1328 (17 Mart 1912). Burada çok uzun bir süre bekleyen lâyihâ nihayet görüşülerek ve bazı ufak değişiklikler yapılarak 8 Muharrem 1332 (7 Aralık 1913) tarihli Şûrâ-yı Devlet mazbatası düzenlenmiştir. Değişen koşullar nedeniyle bu nizamnâme çıkartılmamıştır. BOA, ŞD.228/1, 8 Muharrem 1332 (7 Aralık 1913). [Murat Candemir, "Maarif Nazırı Emrullah Efendi döneminde hazırlanan Darülfünun yönetimi ile ilgili bir nizamnâme layihası (1912)," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 44, 143–168 (2008)].

19), “Fakülte Meclis-i Muallimînlerinin Vezâîfi” (Md.20–23), “Usûl-i Müzakere” (Md.24–26), “Fakülte Reislerinin Vezâîfi” (Md.27) ve “Kâtib-i Umûmilerin Vezâîfi” (Md.28–30) bölümlerinden oluşmaktadır. Buna göre, burada getirilmek istenilen düzenleme yalnız Darülfünun’un ve şubelerinin [fakültelerin] yönetimine ilişkin olup öğretim konusunda herhangi bir hüküm içermemektedir. Bu bakımdan bir çerçeve nizamnâme niteliğindedir.

Nizamnâme tasarısının Darülfünun’un yapısını düzenleyen birinci maddesi, “Dersaadet [İstanbul] Darülfünunu beş fakülteden teşekkül eder. (1) Ulûm-ı Şer’iye Şubesi. Bu şube Ulûm-ı Kelâmiye [Kelâm İlimleri] ve Ulûm-ı Fıkhiye [Fıkıh İlimleri] namlarıyla iki kısmı muhtevîdir. (2) Ulûm-ı Hukukiye Şubesi. (3) Ulûm-ı Tıbbiye ve İspençiyâriye Şubesi. (4) Ulûm-ı Edebiye Şubesi. (5) Fünûn Şubesi. Dışçı Mektebi Ulûm-ı Tıbbiye ve İspençiyâriye Şubesi’ne, vilayât [vilâyetler] Tıbbiye ve Hukuk Mektepleri Dersaadet Darülfünunu’na merbutdur” hükmünü getirmektedir. Burada önemli bazı yenilikler söz konusudur. Darülfünun için “Dersaadet Darülfünunu” adı ve bu madde dışındaki diğer maddelerde “şube” terimi yerine “fakülte” terimi kullanılmaktadır. Ulûm-ı Şer’iye Şubesi iki kısma ayrılmıştır. Eczacılık öğretimi tıp öğretimiyle birleştirilerek Ulûm-ı Tıbbiye ve İspençiyâriye [Tıp ve Eczacılık Bilimleri] Şubesi kapsamına alınmış, buna karşılık dışçılık öğretiminin bu şubeye bağlı ayrı bir Dışçı Mektebi’nde sürdürülmesi öngörülmüştür.

Darülfünun’un yönetimi bir müdir-i umûmîye [genel müdür] verilmiştir. Darülfünun Müdür-i Umûmîsi Maarif Nezâreti’nin önerisi ve Meclis-i Vükelâ’nın [Vekiller Heyeti ; Hükûmet] kararı üzerine padişahın iradesiyle atanır. Kendisine yardımcı olmak üzere Darülfünun mezunlarından ve muallimlik yapmış kişilerden bir “kalem-i mahsus [özel kalem]” oluşturulur. (Md.3). Darülfünun Meclis-i Umûmîsi [Genel Meclisi; günümüzdeki Üniversite Senatosu] Darülfünun Müdür-i Umûmîsi’nin başkanlığında doğal üye olarak Fakülte Reisleri ile her fakültenin Fakülte Meclis-i Muallimîni tarafından üç yıl için seçilen ikişer müderrisden oluşur. (Md.2). Meclis-i Umûmî’nin ilmî [bilimsel], kazaî [yargısal] ve idarî olmak üzere üç görevi vardır. (Md.8). “Her fakültede o fakültenin kürsü müderrislerinden mürekkeb [oluşan] bir Meclis-i Muallimîn [Muallimler Meclisi] teşkil olunur”. Meclis, üyeleri arasından birini gizli oy ve üçte iki çoğunlukla Reis olarak seçer.

Fakülte Reisi Fakülte Meclisi’ne başkanlık eder ve “fakülteyi temsil eder”. Fakülte Meclisi’nin kararlarını uygular ve onaylanması gereken kararları Müdür-i Umûmî aracılığı ile Maarif Nezâreti’ne bildirir. Her fakültede bir Kâtib-i Umûmî [Genel Sekreter] bulunur. “Kâtib-i Umûmî o fakültenin mezunlarından olmak üzere Maarif Nezâreti’nden tayin olunur. Kâtib-i Umûmî doğrudan doğruya Müdür-i Umûmî’nin maiyetindedir”. (Md.28). Darülfünun’un yönetimi

Maarif Nezâreti tarafından önerilip Meclis-i Vükelâ tarafından karara bağlanan ve padişahın iradesi ile atanan bir Müdür-i Umûmî’ye verilmiş olmakla birlikte esas yönetim tümüyle seçilmiş üyelerden oluşan Darülfünun Meclis-i Umûmîsi’ne bırakılmıştır. Fakülteler Fakülte Meclisi ile bu meclis tarafından seçilen Fakülte Reisi tarafından yönetilmektedir. Bununla birlikte, Maarif Nezâreti tarafından her fakülteye idarî işleri yürütmek ve Müdür-i Umûmî’ye karşı sorumlu olmak üzere bir Kâtib-i Umûmî atanması, daha önceki Müdür ve Meclis-i Muallimîn Reisi iki başlılığın bir başka biçimde devamı niteliğindedir. Seçimle işbaşına gelen kişilere güvenemeyen Maarif Nezâreti bunların yanına kendi atadığı Kâtib-i Umûmî’leri koyarak denetimi elde kaçırmamak istemektedir.

Tedrisat-ı Âliye kanun tasarısı (Haziran 1912)

Emrullah Efendi’nin Mart 1912’de hazırlanmış olduğu nizamnâme taslağı tepki ile karşılanmıştır. Nizamnâme taslağı görüşü alınmak üzere Darülfünun’a gönderilmiş ve beğenilmemiştir. Darülfünun’da Meclis-i Muallimînlerin katkısıyla yeni bir tasarı hazırlanarak Maarif Nezâreti’ne sunulmuş ancak bu da Nezâret tarafından reddedilmiştir.²⁷

Bunun üzerine Emrullah Efendi Haziran 1912’de Maarif Nezâreti’nde kendi başkanlığında kurduğu bir komisyona Avrupa üniversitelerinin kanun ve nizamnamelerini de göz önüne alarak bir kanun tasarısı hazırlatmıştır.²⁸ Emrullah Efendi’nin niyetinin bunu Meclis-i Mebusan’a sevk ederek kanunlaştırmak olduğu anlaşılmaktadır. “Tedrisat-ı Âliye Lâyiha-yı Kanuniyesi” [Yükseköğretim Kanun Tasarısı] başlığını taşıyan bu tasarının Meclis’e gönderilip gönderilmediği konusunda bir bilgi olmamakla birlikte Haziran 1912 sonunda tamamlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kısa bir süre sonra 21 Temmuz 1912’de hükûmetin istifası üzerine Emrullah Efendi Maarif Nâzırlığı’ndan ayrılmış ve bu kanun girişimi de sonuçsuz kalmıştır.

Bu kanun tasarısında Darülfünun temel alınmış olmakla birlikte tüm yüksek öğretim kurumlarının tek bir kanunun şemsiyesi altında toplanması hedeflenmiştir. Bu yaklaşım dönemine göre çok ileri görüşlü bir yaklaşım olmakla birlikte erken ve zamansız bir girişimdir ve dönemin koşulları altında destekçi bulması da mümkün değildir.

Daha önce Maarif Nâzırı Emrullah Efendi’nin başkanlığındaki bir komisyon tarafından hazırlanmış olan “Darülfünun’un Teşkilât-ı Esasiye ve İdaresine Mûteallik Nizamnâme Lâyihası”nın çeşitli değişikliklere uğraması

²⁷ Ahmed Agayef [Ağaoğlu], “Darülfünun teşkilâtı”, *Hak*, Sayı 103, 24 Haziran 1912.

²⁸ A.A.Adıvar, “Üniversite tarihinden bir yaprak,” *Dur, Düşün*, İstanbul, Ahmet Halit Kitabevi, 1950, s.105-107.

sonucu olduğu anlaşılan “Tedrisat-ı Âliye Lâyiha-yı Kanuniyesi” [Yüksek Öğretim Kanunu Tasarısı] Haziran 1912’de Meclis-i Vükelâ’ya sevk edilmiştir. Yirmi maddeden oluşan bu kanun tasarısı *Hak* gazetesinde yayınlanmıştır.²⁹ Ancak kısa bir süre sonra Emrullah Efendi’nin nâzırlıktan ayrılması üzerine bu kanun tasarısı bir daha ele alınmamıştır.

Hazırlanmış olan kanun tasarısı 20 maddeden oluşmakta ve ayrıntıların düzenlenmesini nizamnâmelere bırakmaktadır. Buna karşılık öğretim kadrosunun maaş ve ücretleri çok ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir. Kanun İstanbul Darülfünunu ile şubelerini, vilâyetlerdeki Hukuk ve Tıp Mekteplerini ve hükûmetçe özel nizamnâmelerle “teşkil ve tesis edilmiş veya edilecek müessesât-ı tahsil-i âliyeyi [yüksek öğretim kurumlarını] ihtiva eder”. (Md.1). Bu madde ile tüm yüksek öğretim kurumlarının tek çatı altında toplanması hedeflenmiştir. İstanbul Darülfünunu Ulûm-ı Şer’iye, Ulûm-ı Hukukiye, Ulûm-ı Tıbbiye, Ulûm-ı Edebiye ve Fünûn Şubelerinden oluşur. Vilâyetlerdeki Tıbbiye ve Hukuk Mektepleri İstanbul Darülfünunu’na bağlıdır. (Md.2).

Darülfünun’un yönetimi Maarif Nezâreti’nin seçimi ve teklifi üzerine padişah iradesi ile atanan bir Müdür-i Umûmî’ye verilmiştir. (Md.3). Her şubede o şubenin kürsü müderrislerinden oluşan bir Meclis-i Müderrisîn vardır. Meclis üyelerinden birini gizli oy ile reis olarak seçer. (Md.7). Şube reislerinin seçim yoluyla göreve getirilmesi kabul edilmiş olmakla birlikte reislik süresi belirsizdir. Meclis-i Umûmî, Darülfünun Müdür-i Umûmî’sinin başkanlığında doğal üye olarak şube meclislerinin reisleri ile her şubenin Meclis-i Müderrisîni tarafından üç yıl için seçilen ikişer kürsü müderrisinden oluşur. (Md.8). Buna göre, Meclis-i Umûmî’nin üye sayısı 16’dır. Müdür-i Umûmî, şube reisleri ve Meclis-i Umûmî’nin görevleri ve yetki dereceleri özel bir nizamnâme ile belirlenir. (Md.9). Burada Meclis-i Müderrisînler unutulmuştur.

Her şubedeki öğretim gerekli sayıda kürsülere bölünmüştür. Kürsülerin sayısı, yeni bir kürsünün kurulması veya mevcut bir kürsünün kaldırılması özel bir nizamnâme ile düzenlenir. (Md.4). Kürsülerin dışında bazı şubelerde bazı konular konferans biçiminde de öğretilir. (Md.5). Öğretim kürsü müderrisleri, müderris muavinleri ve mehazırlar [konferans muallimleri] tarafından yürütülür. (Md.6). Tıp ve Fünûn Şubelerinde bunların yanında “müderris mülâzımları [asistanlar]” da vardır. (Md.10 ve 14). Mülâzımların nasıl seçilip atanacakları özel bir nizamnâme ile düzenlenir. (Md.10). Günümüzdeki öğretim görevlisine karşılık olan mehazır muallimler yani konferans biçiminde ders verenler her şubenin Meclis-i Muallimîni tarafından seçilerek Maarif Nezâreti tarafından atanırlar. (Md.12).

²⁹ “Tedrisat-ı Âliye”, *Hak*, Sayı 109, 17 Haziran 1328 (30 Haziran 1912).

I. Dünya Savaşı öncesindeki düzenlemeler

İnzibat Nizamnâmesi

II.Meşrutiyet’in ardından giderek siyasallaşan öğrenci hareket ve eylemlerini denetim altına almak amacıyla Emrullah Efendi’nin ikinci Maarif Nâzırlığı döneminde 4 Cemâziyelevvel 1330 / 8 Nisan 1328 (21 Nisan 1912) tarihinde “Darülfünun ve Şuabâtının İnzibatına Dair Nizamnâme” başlığı altında bir disiplin nizamnâmesi çıkartılmıştır.³⁰ Bu nizamnâme Mart 1912 başlarında hazırlanmış 12 Mart 1912’de “Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi’nde Maarif Nâzırı Emrullah Efendi hazır olduğu halde müzakere edilmiştir”. (*İkdam*, 13 Mart 1912). Bu nizamnâme daha hazırlanması aşamasından başlayarak İttihat ve Terakki’ye muhalif olanlarca tepki ile karşılanmış, Emrullah Efendi’nin İttihat ve Terakki’nin bir nâzırı olduğu ve bu nizamnâme ile Darülfünun’un ve oradaki muhalefet çalışmalarının baskı altına alınmaya çalışıldığı ileri sürülmüştür.

Darülfünun’un Teşkilât-ı İlmiyesi

Darülfünun’un yeniden düzenlenmesine yönelik olarak Maarif-i Umûmiye Nezâreti tarafından 19 Cemâziyelâhir 1331 / 13 Mayıs 1329 (26 Mayıs 1913) tarihinde “İstanbul Darülfünunu’nun Teşkilât-ı İlmiyesi” başlığı altında 65 maddelik bir talimatnâme hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur. Bu talimatnâme Maarif-i Umûmiye Nezâreti tarafından hazırlanarak Darülfünun’a tebliğ edilmiş ve *Takvim-i Vekâyi ve Düstur* gibi devletin resmî yayın organlarında yayınlanmamış olup adı geçen Nezâret tarafından bir kitapçık biçiminde bastırılmıştır.³¹

³⁰ *Düstur*, 2.Tertip, Cilt 4, İstanbul 1331(1915), s.460–463; *Takvim-i Vekâyi*, Sayı 1114, 12 Cemâziyelevvel 1330, 18 Nisan 1328 (1 Mayıs 1912).

³¹ *İstanbul Darülfünunu – Talimat*. Maarif-i Umûmiye Nezâreti, İstanbul 1329 (1913). Bu talimatname arkasına 8 Nisan 1328 (21 Nisan 1912) tarihli “Darülfünun ve Şuabâtının İnzibatına Dair Nizamnâme” eklenerek 1329(1913) de Maarif Nezâreti tarafından “İstanbul Darülfünunu – Talimat” başlığı altında bir kitapçık biçiminde yayınlanmıştır. Talimatnamenin sonunda bir tarih bulunmadığından bir çok yazar tarafından bunun da aynı tarihte çıkartılmış olduğu yanlışına düşülmüştür [Mehmed Ali Aynî, *Darülfünun Tarihi*, [1.bs.] İstanbul 1927, s. 35 (3.bs., yay.haz. A. Kazancıgil, İstanbul, Kitabevi, 2007, s.37); Cemil Bilsel, *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, İstanbul 1943, s.24; Osman Ergin, s.1225; Cengiz Orhonlu, “Edebiyat Fakültesinin kuruluşu ve gelişmesi (1901–1933) hakkında bazı düşünceler”, *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*, İstanbul 1973, s.61. Bu yanlışlığa ilk işaret eden Faik Reşit Unat olmuştur (Faik Reşit Unat, *a.g.e.*, s.55, dipnot 18). İnzibat Nizamnâmesi’nde “Meclis-i Muallimîn” teriminin (Md.1, 8, 9, 10, 12, 13 ve 14) kullanılmasına karşılık “Talimat”da “Meclis-i Müderrisîn” (Md.36 ve 47), “Müderris” (Md.40, 41, 42, 50 ve 52) ve “Müderris Muavini” (Md.51) terimlerinin kullanılmış olması, İnzibat Nizamnâmesi’nde “Darülfünun Meclisi’ne ve bu meclisin teşkiline kadar Meclis-i Maarif’e müracaat” (Md.12) denilmesine karşılık “Talimat”da “Darülfünun Meclis-i Umûmîsi”nden (Md.36) söz edilmesi “Talimat”ın İnzibat Nizamnâmesi’nden daha sonra hazırlandığını ve bu iki tarih arasında bazı değişikliklerin ortaya çıkmış olduğunu göstermektedir. Darülfünun-ı Osmanî’nin 1336–1337 (1920–1921) yılına ilişkin *Talebe Rehberi*’nin “Tedrisat ve İmtihanlar” bölümünde “Talimatnâme, Madde – 40, 41, 42, 44, 61 ve 51” ve “Ücûrat-ı Tedrisiye” bölümünde de “Talimatnâme,

Talimatnâme doğrudan doğruya eğitim ve öğretimi düzenlemeye yönelik olup genel olarak idarî teşkilât konusunda herhangi bir hüküm içermemektedir. Bu açıdan en önemli maddesi birinci madde olup bu maddeye göre “İstanbul Darülfünunu beş şubeden teşekkül eder : 1. Ulûm-ı Şer’iyye Şubesi, 2. Ulûm-ı Hukukiye Şubesi, 3. Ulûm-ı Tıbbiye Şubesi, 4. Fünûn Şubesi, 5. Ulûm-ı Edebiye Şubesi. Eczacı Mekteb-i Âlisi’yle Dişçilik Mekteb-i Âlisi Ulûm-ı Tıbbiye Şubesi’ne, vilayât tıbbiye ve hukuk mektepleri İstanbul Darülfünunu’na merbutdur [bağlıdır]”. (Md.1).

Talimatnâmenin “Tedrisat [öğretim]” arabaşlığını taşıyan bölümünde sırasıyla bütün şubelerde okutulacak dersler ile bunların haftalık ders saatleri gösterilmiştir. Dersler imtihan bakımından takımlara bölünmüştür. Bir takımı oluşturan derslerin imtihanları bu derslerin müderrislerinden oluşan bir kurul tarafından yapılır. Sömestre [şuhûr-ı dersiye] sistemi ve devam zorunluluğu getirilmiştir. Öğrenciler bir sömestre içinde okunan derslerin üçte birine devama mecburdurlar.

“Ulûm-ı Şer’iye, Ulûm-ı Hukukiye ve Ulûm-ı Edebiye Şubelerinin son sınıf imtihanlarını veren efendilere icazetnâme [diploma]” ve belirtilen derslerden “son sınıf imtihanı ile beraber rûûs imtihanı verenlere rûûs verilir”.³²

Madde – 21, 22, 23, 32 ve 28” zikredilerek “Talimat”ın ilgili maddeleri verilmekte (s.8–10) fakat bir tarih belirtilmemektedir. Buna karşılık Darülfünun-ı Osmanî’nin 1337–1338 (1921–1922) yılına ilişkin *Talebe Rehberi*’nde giriş imtihanları hakkında bilgi verilirken “19 Cemâziyelâhir 1331, 13 Mayıs 1329 [26 Mayıs 1913] tarihinde tanzim olunan nizamnâmeye 12 Safer 1338 ve 15 Teşrin-i sani 1335 [15 Kasım 1919] tarihli zeyl”den söz edilerek bu “Talimat”a atıf yapılmakta ve ilgili bölümlerde (s.8–11) yukarıda belirtilen maddeleri verilmektedir. İstanbul Darülfünunu’nun 1338–1339 (922–1923) yılına ilişkin *Talebe Rehberi*’nde “15 Teşrin-i sani 1335 [15 Kasım 1919] tarihli Muvakkat Talimatnâme Zeyli”nden söz edilmekte (s. 6 ve 8) ve “Talimat”ın yukarıda belirtilen aynı maddeleri verilmektedir. (s.9–13). 1339–1340 (1923–1924) yılına ilişkin *Talebe Rehberi*’nde de “Talimat”ın aynı maddeleri verilmektedir. (s.8–12). 1340–1341 (1924–1925) yılına ilişkin *Talebe Rehberi*’nde “Talimat”ın aynı maddeleri verilmekle birlikte (s.6–9) bundan “15 Mayıs [1]329 [28 Mayıs 1913] tarihli talimatnâme” olarak söz edilmekte ve aynı durum ve tarih 1341–1342 (1925–1926) yılına ilişkin *Talebe Rehberi*’nde de tekrarlanmaktadır (s.6–9). Bundan sonraki Talebe Rehberlerinde “Talimat”dan söz edilmemektedir. Sonuç olarak, bu “Talimat”ın Maarif Nezâreti tarafından “muvakkat [geçici]” nitelikte olmak üzere 26 Mayıs 1913’de hazırlanarak muhtemelen 28 Mayıs 1913’de Darülfünun’a tebliğ edilmiş olduğu ve imtihanlar ile ücretlere ilişkin hükümlerinin 1926 yılına kadar uygulandığı görülmektedir.

³² Rûûs kelimesi idarî anlamda devletten maaş alan her türlü devlet memuruna verilen atama belgesi için kullanılır. Buna karşılık ilmiye alanında başka bir anlamı vardır. Medrese öğrenimini bitirip “icazetname” [diploma] alanlara “mülâzim” adı verilir. Bunlar yedi yıllık mülâzemet süresini tamamladıktan sonra imtihana girerler ve başarılı oldukları takdirde kendilerine “rûûs” verilip İbtida-yı Hariç medreselerine müderris olarak atanırlardı (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 3, İstanbul 1993, s.71). Bu talimatnâmede sözü edilen rûûs’un ne anlama geldiği açık değildir. Bu lisansüstü bir dereceye karşılık gelmekle birlikte henüz medrese terminolojisindeki anlamından kurtulamamış olduğu görülmektedir. Buradaki şartlara bakıldığında rûûsün doktoradan daha çok yüksek lisans derecesine karşılık olduğu söylenebilir. Bu konudaki açıklık 11 Teşrin-i evvel 1335 (Ekim 1919) tarihli Darülfünun-ı Osmanî Nizamnâmesi ile getirilmiştir (*Düstur*, 2.Tertip, Cilt 11, İstanbul 1928, s.401–409). Bu nizamnâmenin 3. maddesine göre, “Hukuk, Edebiyat, Fünun Medreselerinde tahsil mertebe-i ulûda [ilk basamakta] mezuniyet (lisans) rûûsile [diploması ile] hitama [sona] erer. Mezunlar meyanında [arasında] arzu edenler doktora şeraitini [şartlarını] ifa ile icazet (doktora) rûûsu [diploması] alırlar”.

“Ulûm-ı Tıbbiye Şubesi dört rûûs ve Fen Şubesi Ulûm-ı Riyaziye ve Tabiiye kısımları birer sınıf imtihanile ikişer rûûs imtihanına tabidir. Ulûm-ı Tabiiye Şubesi’nde son doktoradan [ikinci rûûs imtihanından] sonra tertib olunacak nizamnâme mucibince bir de tahrirî [yazılı] imtihan (tez) yapılır”.

Bu talimatnamenin Darülfünun’un bir yüksek okuldan bir üniversiteye doğru gelişiminde önemli bir basamak olduğu söylenebilir.

Bakalorya sınavı

Başlangıcından beri Darülfünun’un en önemli sorunlarından biri belirli bir düzeyde orta öğrenim görmüş öğrenci bulunamamasıdır. Darülfünun’a girebilmek için sultanî veya idadî mezunu olmak veya bu derecede bilgi sahibi olduğunu bir sınavla kanıtlamak zorunlu olmakla birlikte sultanî ve idadîlerin düzeyleri birbirinden çok farklı olduğu gibi yapılan giriş sınavları konusunda da çeşitli tartışmalar yapılmaktadır. Bu farklılıkları gidermek ve alınan öğrencilerin bilgilerinin eş düzeyde olmasını sağlamak için 26 Mayıs 1913’de “Mülâzemet Rûûsu [Bakalorya] İmtihanları Hakkında Nizamnâme” çıkartılmıştır.³³

Burada günümüzdeki üniversite giriş sınavı sistemine benzer bir sistem getirilmektedir. Sınav soruları Darülfünun tarafından hazırlanmakta, sınavlar bütün ülkede aynı gün ve saatte yapılmakta ve cevap kâğıtları gene Darülfünun tarafından değerlendirilmektedir. Sınavlarda başarılı olarak mülâzemet rûûsu alanlar Darülfünun’un ilgili fakültelerine sınavsız olarak kabul edilmektedir. Darülfünun’a kabul edilecek öğrencilerin düzeyini yükseltmeye yönelik olan bu girişim dönemin koşulları içinde yaşama geçirilememiş ve bu sorun 1920’li yılların sonlarına kadar gündemde kalmıştır. Bu dönemde sultanî, idadî ve lise mezunları ile bu derecede bilgi sahibi olduğunu bir sınavla kanıtlayanlar Darülfünun’a öğrenci olarak alınmışlardır.

Müderris Muavinleri Talimatnâmesi

Müderris muavinlerinin görevlerini belirlemek üzere hazırlanan “Darülfünun Kürsü Müderrisleri Muavinlerinin Vezâifine Dair Talimatnâme” 30 Kânun-ı sani 1329 (12 Şubat 1914)’de yürürlüğe konulmuştur.³⁴ Yedi maddelik bu talimatnâme müderris muavinlerinin görev ve yetkilerini oldukça ayrıntılı bir biçimde tanımlamakla birlikte müderris muavinlerinin seçimi ve atanmaları konusunda herhangi bir hüküm içermemektedir.

Burada rûûs kelimesi diploma karşılığı olarak kullanılmış lisans diploması “mezuniyet rûûsu” ve doktora diploması “icazet rûûsu” olarak adlandırılmıştır.

³³ *Düstur*, 2.Tertip, Cilt 5, İstanbul 1332(1916), s.498–501; *Takvim-i Vekâyi*, Sayı 1479, 24 Cemâziyelâhir 1331, 19 Mayıs 1329 (26 Mayıs 1913).

³⁴ Bu talimatnâmenin de Meclis-i Maarif tarafından onaylandıktan sonra Maarif Nezâreti’nin emri ile yürürlüğe konulmuş olduğu anlaşılmaktadır.

Darülfünun Fahrî Muallimliği

21 Kânun-ı evvel 1329 (3 Ocak 1914) tarihinde “Darülfünun Fahrî Muallimliği İhdasına Dair Nizamnâme” çıkartılmıştır.³⁵ Bu nizamnâmenin birinci maddesi ile “Darülfünunlarda vezâif-i talimiyede [öğretim görevinde] hizmet-i bergüzidesi [seçkin hizmeti] sebk eden [geçen] muallimîne hizmet-i talimiyeden infisal ettikleri [ayrıldıkları] zaman Darülfünun Fahrî Muallimliği unvanı tevcih olunur” hükmü getirilmiştir.

Ulûm-ı Şer’iye Şubesi’nin kapatılması

Şükrü Bey’in Maarif Nâzırlığı döneminde bir yandan medreselerin ıslâhına girişilmiş ve öte yandan da Darülfünun’un Ulûm-ı Şer’iye Şubesi kapatılmıştır. Bu Darülfünun’un laikleştirilmesi yönünde atılmış önemli bir adımdır.

Ulûm-ı Şer’iye Şubesi’nin kapatılması ile doğacak boşluğu doldurmak ve şer’i hukuku uygulayacak olan kadıları yetiştirmek üzere 21 Kânun-ı evvel 1329 (3 Ocak 1914)’de çıkartılan “Medresetü’l-Kuzât Nizamnâmesi” ile Makam-ı Meşihat-ı İslâmiye’ye yani Şeyhülislâmlığa bağlı olarak Medresetü’l-Kuzat kurulmuştur.³⁶

Kadı ve vaiz yetiştirmek üzere açılan yüksek okulların ardından orta derecedeki medreseler ele alınmış ve bunların ıslâhı konusundaki girişimler Şeyhülislâm ve Evkaf Nâzırı Mustafa Hayri Efendi döneminde sonuca ulaşmıştır. 18 Eylül 1330 (1 Ekim 1914)’de “İslâh-ı Medâris Nizamnâmesi” çıkartılarak³⁷ medreselerin teşkilât, idare, öğretim yöntemleri ve dersleri yeniden düzenlenmiştir. Bu nizamnâme ile din ile ilgili derslerin yanına fen ve sosyal bilimlere ilişkin dersler konulmuştur. Bu düzenlemeler ile öğrencilik, sınavlar, sınıf geçme, diplomalar, dersler konusunda bir sistem getirilmeye ve medreselere “okul” niteliği kazandırılmaya çalışılmıştır.

Medreselerin ıslâhı ile bir yandan aydın ve bilgili din adamı yetiştirmek hedeflenirken öte yandan da Darülfünun açısından lise ve medrese mezunlarının bilgi düzeylerinin eşitlenmesinin hedeflendiği anlaşılmaktadır. İslâh-ı Medâris Nizamnâmesi ile getirilen ders programına bakıldığında dinî ilimlere ilişkin derslerin yanında idadîlerde okutulan fen ve sosyal bilim derslerinin de programa alındığı ve böylece günümüzdeki İmam Hatip Liselerine benzer nitelikte bir dinî lisenin hedeflendiği görülmektedir. Böylece bir yandan ilk, orta

³⁵ *Düstur*, 2.Tertip, Cilt 6, İstanbul 1334(1918), s.145; *Takvim-i Vekâyi*, Sayı 1690, 7 Safer 1332, 24 Kânun-ı evvel 1329, (6 Ocak 1914).

³⁶ *Düstur*, 2.Tertip, Cilt 6, İstanbul 1334(1918), s.146–150; *Takvim-i Vekâyi*, Sayı 1693, 10 Safer 1332, 27 Kânun-ı evvel 1329 (9 Ocak 1914).

³⁷ *Düstur*, 2.Tertip, Cilt 6, İstanbul 1334(1918), s.1325–1330; *Takvim-i Vekâyi*, Sayı 1961, 20 Zilkade 1332, 27 Eylül 1330 (10 Ekim 1914).

ve yüksek öğretimi çağdaş temellere oturtmak yönünde çaba harcanırken öte yandan da bazı düzeltmelerle medrese sistemi ve zihniyeti de bunun yanında sürdürülmüştür. Bu ikili yapıya Cumhuriyet’ten sonra 3 Mart 1340 (1924) tarihinde çıkartılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile son verilmiş, bütün medreseler Maarif Vekâleti’ne bağlanmış ve kısa bir süre sonra da kapatılmışlardır.

Şeyhülislâm Hayrullah Efendi tarafından Selimiye Camii yakınında medrese olarak inşa ettirilmiş olan binada bu medreselerin üzerine öğretim süresi iki yıl olan ve üç şubeden oluşan Medresetü’l-Mütehassısın açılmıştır. Daha sonra öğretim süresi üç yıla çıkartılarak şubelerde bazı değişiklikler yapılmıştır.³⁸ Bu okulun kuruluşunun ardından Darülfünun’un Ulûm-ı Şer’iye Şubesi’nin devamına gerek kalmadığından bu şube ilga edilmiştir.

İttihat ve Terakki iktidarı tarafından yapılan bu düzenlemeler Darülfünun’un üniversiteleştirilmesi yolunda atılmış önemli adımlardır. Ulûm-ı Şer’iye Şubesi kapatılarak dinî ilimlerin öğretimi Darülfünun dışına çıkartılmış ve bu alanda açılan yüksek okullara aktarılmıştır. Bunda özellikle Fransız üniversitelerinin örnek alınmasının etkisi vardır. Bununla birlikte, Hukuk Şubesi’nde İslâm hukukuna dayanan ve geçerli olan hukuk ile ticaret hukuku ve uluslararası hukuk gibi Avrupa’dan alınmış olan laik hukuk yan yana okutulmaktadır.

Ziya Gökalp ve Darülfünun

Şükrü Bey Maarif Nâzırı olduktan sonra Darülfünun’u düzeltmek için öncelikle Ziya Gökalp’in muallim olarak Darülfünun’a girmesi konusunda ısrarcı olmuş ve buna önce karşı çıkan Ziya Gökalp daha sonra Talât Bey’in de ısrarı karşısında kabul etmiştir. İttihat ve Terakki’nin Merkez-i Umûmî üyesi yani üst düzey yöneticilerinden olan Ziya Gökalp’in Darülfünun’da muallim olarak bulunması bu cemiyet için önem taşımaktadır. Teklifi kabul etmesinin ertesi günü Şükrü Bey’i ziyaret eden Ziya Gökalp Darülfünun konusundaki düşüncelerini ortaya koymuştur.³⁹ Maarif Nâzırı Şükrü Bey de Ziya Gökalp Darülfünun’da bulunduğu sürece oraya müdahale etmeyeceğini belirtmiştir.

Ziya Gökalp’in Edebiyat Fakültesi’ndeki hocalığı 1913–1919 arasında altı yıl sürmüştür. Bu süre içinde İttihat ve Terakki’den kaynaklanan siyasal gücünü karşıt görüşlülerin Darülfünun’a muallim olarak alınmasını engellemek veya kendisini eleştirenleri susturmak gibi konularda hiç kullanmamıştır. Buna karşılık önemli etkileri olmuş ve bu etkilerin önemli bir bölümü daha sonraki

³⁸ Mehmed Ali Aynî, a.g.e., s.48.

³⁹ Mehmet Emin Erişirgil, *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp*, 2.bs., Yay.haz. Aykut Kazancıgil ve Cem Alpar, İstanbul 1984, s.101–102.

dönemlerde de etkin olmuştur. Ziya Gökalp'ın etkileri aşağıdaki gibi sıralanabilir.⁴⁰

1. Darülfünun'un özerkliğine, düşünce özgürlüğüne saygı göstermiş ve bu kavramların yerleşmesi için çaba göstermiştir.

2. İlk kez Darülfünun eğitiminin bir sistem içinde ele alınmasını savunmuş, bir millî amacın gerekli olduğunu ileri sürmüştür. *Gene ilk kez yalnız bilimsel araştırmanın memlekete ait gerçekleri ortaya çıkaracağını savunmuş ve Darülfünun'un en önemli görevinin öğretim olduğu kadar araştırma olduğunu ısrarla vurgulayan ilk düşünür olmuştur.*

3. Millî kültür kavramının Edebiyat Fakültesi'nde biçimleneceğine inanmış ve bu fakültenin güçlenmesi için önemli atılımlar yapmıştır. Edebiyat Fakültesi, Ziya Gökalp'ın üniversite sisteminin ve kültür anlayışının belkemiğidir.

4. Darülfünun yayınlarının, fakülte dergilerinin ve ders kitaplarının yayınlanmasına büyük destek vermiştir.

5. Çok sayıda gencin lisansüstü öğrenim görmek üzere Avrupa ülkelerine gönderilmesini sağlamıştır.

Darülfünun'un durumu

II.Meşrutiyet döneminde Darülfünun'u geliştirmek ve çağdaşlaştırmak sürekli olarak gündemde kalmış ve bu doğrultuda düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. Darülfünun'un teşkilâtı ve işleyişi konusunda bütüncül bir kanun veya nizamnâme çıkartılamamış ve bu konudaki çabalar çoğu kez siyasal nedenlerle sonuçsuz kalmıştır. Tıp Fakültesi kendi nizamnâmesini yaparak ayrıcalıkları ile adeta Darülfünun içinde ayrı bir Darülfünun haline gelmiştir. Birbirinden bağımsız olarak yapılan düzenlemeler, alınan kararlar ve *de facto* olarak ortaya çıkan yapılanmalar sonucunda bütünlükten yoksun bir Darülfünun yapısı ortaya çıkmıştır.

II.Meşrutiyet dönemi için Darülfünun'un öğrenci ve mezun sayıları konusunda düzenli istatistik bilgileri olmadığı gibi olan istatistikler de farklı yaklaşımlarla hazırlanmıştır. 1912–1913 ders yılına ilişkin bilgiler aşağıda verilmiştir.

1. Öğrenci yığılması Hukuk Şubesi ve buna bağlı vilâyet hukuk mektepleri, Tıp Fakültesi ile buna bağlı Dişçi ve Eczacı Mektepleri, Ulûm-ı Şer'îye Şubesi ve Ulûm-ı Edebiye Şubesi sırasını izlemektedir. 1912–1913 ders yılında toplam öğrenci sayısı 5563'dür. Hukuk Şubesi ve bağlı okullarda 2964

⁴⁰ Mehmet Emin Erişirgil, a.g.e, s.102; dipnot 34 (A. Kazancıgil'in notu).

öğrenci (% 53,28) ve Tıp Fakültesi ile bağlı okullarda 1835 öğrenci (% 32,98) bulunmaktadır. Buna göre, toplam öğrencinin % 86,26'sı hukuk, tıp, eczacılık ve dişçilik alanlarında öğrenim görmektedir. Bu durum Darülfünun'un hukuk–tıp eksenli bir kurum haline gelmiş olduğunu göstermektedir.

2. Öğrenci sayısının çokluğuna karşılık verim çok düşüktür. 1912–1913 ders yılında 5563 öğrenciye karşılık 801 mezun (% 14,39) ve 1913–1914 ders yılında 4364 öğrenciye karşılık 457 mezun (% 10,47) verilmiştir. Tıp dışında öğrenim süresinin üç yıl olduğu göz önüne alınırsa verimin düşüklüğü açıkça görülmektedir. Bazı bölümler için verim bu ortalamanın çok daha altındadır. Örneğin, 1912–1913 ders yılında eczacılık için % 4,19 düzeyindedir.

3. 1913–1914 ders yılında Rum, Ermeni, Musevi ve diğer azınlıkların toplam sayısı 981 olup oranı % 22,48 düzeyindedir. Bununla birlikte bu oran Hukuk Şubesi ve bağlı okullarda % 24,33, Askerî Tıbbiye öğrencileri dışında tutulduğunda Tıp Fakültesi ve bağlı okullarda % 33,46 düzeyindedir. Bu durum azınlıkların birinci olarak tıp ve ikinci olarak hukuk alanlarını tercih ettiğini göstermektedir.

Tıp Fakültesi'nin kurulması⁴¹

II.Meşrutiyet'in başında tıp öğretimindeki durum

II.Meşrutiyet'in ilân edildiği tarihte Türkiye'de hekim ve eczacı yetiştiren üç tane tıp okulu bulunmaktadır. Bunların birincisi orduya hekim yetiştirmek üzere 14 Mart 1827'de Tıphâne-i Âmire adıyla açılıp çeşitli aşamalardan geçtikten sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne adını alan askerî tıp okuludur. Bu okul 1903'den beri kendisi için özel olarak inşa edilmiş olan Haydarpaşa'daki binaya yerleşmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne bir askerî okul olarak Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâreti'ne bağlıdır. İkincisi sivil hekim yetiştirmek üzere 1 Mart 1867'de açılmış bulunan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'dir. Bu okul başlangıçta Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin içinde iken zamanla gelişmesi sonucunda önce Ahırkapı'ya ve ardından 1894'de Maarif Nezâreti tarafından 4000 altına satın alınan Kadırga Meydanı'ndaki Menemenli Mustafa Paşa Konağı'na taşınmış olup öğretimini burada sürdürmektedir. Üçüncüsü ise 31 Ağustos 1903'de Şam'da açılmış olan Şam Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyesi'dir. Bunların yanında askerî hekimlerin klinik becerilerinin artmasını sağlamak amacıyla 30 Aralık 1898'de açılmış bulunan ve günümüzdeki Gülhane Askerî Tıp Akademisi'nin temelini oluşturan Gülhane Serriyât Hastahanesi vardır.

⁴¹ Ekrem Kadri Unat ve Mustafa Samastı, *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Mektebi): 1867–1909*, İstanbul 1990, s.65–77; Cemil Topuzlu, *İstibdat–Meşrutiyet–Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, İstanbul 1982, s.75–82; Ayten Altıntaş, “Eczacı Sınıfı'ndan Eczacı Mektebi'ne,” *IV.Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı Bildirileri*, İstanbul 2000, s.1–22.

Tıp Fakültesi'nin kurulması

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin muallimleri ve muallim muavinleri Meşrutiyet'in ilân edildiği 24 Temmuz 1908 günü okulda toplanarak okulun ıslâh edilmesi ve eksikliklerinin hızla tamamlanması konusunda Harbiye Nezâreti'ne yazılar yazmışlardır.⁴² Tıbbiye Nâzırı Hüsnü Paşa'yı tanımayarak onun yerine Mazhar Paşa'yı seçmişler ve “derhal arz olunup iradesi çıkarılmak üzere keyfiyeti Harbiye Nezâreti'ne” bildirmişlerdir.⁴³ Usulsüz olan bu dayatma günün siyasal ortamı içinde kabul edilmiş ve “mektebin ıslâh, tanzim ve levazımının ikmâlî meselesi”nin çözümü Harbiye Nezâreti tarafından okula bırakılmıştır.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin ıslâhı ve yeni bir kadro yapılması konusunda Dr. Cemil [Topuzlu] Paşa ile birlikte davranan Dr. Süleyman Numan Paşa ve Dr. Asaf Derviş Paşa bu girişimin sonuçsuz kalması üzerine Maarif Nâzırı ile görüşerek Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'yi fakülte haline getirmek ve yeni bir kadro yapmak konusunda yetki almışlardır. Aynı zamanda Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de de hocalık yapan Dr. Süleyman Numan, Dr. Ziya Nuri [Birgi] ve Dr. Asaf Derviş Paşalar Dr. Cemil Paşa'ya konuyu açarak kendisinin de bu okula geçmesini ve hep birlikte ıslahât ve kadro meselesini çözmeyi önermişlerdir. Dr. Cemil Paşa'nın öneriyi kabul etmesi üzerine adı geçenler ve daha birkaç muallimin katılmasıyla yapılan toplantıda okulun adının fakülte olarak değiştirilmesi, fakültenin başına seçimle gelen kişiye “duvayyen” adının verilmesi ve yeni bir kadro yapılması konusunda anlaşmaya varmışlardır. Bu kararlarını ve kadro önerilerini Maarif Nezâreti'ne bildirmişler ve bunların gereği yerine getirilmiştir.⁴⁴

Bu gelişmeler üzerine 5 Teşrin-i sani 1324 (18 Kasım 1908) Çarşamba günü “Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin bilcümle muamelât-ı fenniye ve idariyesinin Maarif Nezâreti'ne rabt ve ilhakı üzerine mektebin Kadırga'daki binasında Maarif-i Umûmiye Nezâret-i Celîlesinin emri ile muallimîn bil-içtima ilk müzakerâtda bulunmuşlardır”. Bu toplantıda okulun kurucusu olan Kırımli

⁴² Cemil Topuzlu, *a.g.e.*, s.73–75.

⁴³ Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Mekâtib-i Askeriye Nezâreti'ne bağlıdır. Nâzır Zeki Paşa'ya bağlı olarak Bahriye Feriki Hüsnü Paşa Mekteb-i Tıbbiye Nâzırı, Süvari Miralay Esat Bey Müdür ve Miralay Hacı Zühtü Bey de Dahiliye Müdürü olarak görev yapmaktadırlar. Olaylar sonucunda Miralay Esat Bey 6 Ekim 1908'de açığa çıkarılmış ve bütün yetkiler Nâzır Hüsnü Paşa'ya verilmiştir. Ancak, 10 Ekim 1908'de okul Mekâtib-i Askeriye Nezâreti'nden ayrılarak askerî açıdan Harbiye Nezâreti'ne bağlı kalmak üzere yeniden oluşturulan Mekâtib-i Tıbbiye-i Şâhâne ve Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye Nezâreti'ne bağlanmış ve Nâzırlığa muallimlerin isteği doğrultusunda Muallim Dr. Hayreddin Paşa 20 Ekim 1908 tarihli irade ile tayin edilmiştir (Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, Cilt 2, İstanbul 1976, s.109).

⁴⁴ Cemil Topuzlu, *a.g.e.*, s.75–76. Yeni bir kadro yapılması bazı muallimlerin kadro dışı bırakılması yani tasfiye anlamına gelmektedir. Buna göre, bu dönüşüm sırasında yapılan yeni kadro Darülfünun'daki ilk tasfiyedir.

Aziz Bey teşekkürle anıldıktan sonra “Darülfünun'un şubesi olan Mekteb-i Tıbbiye'nin Tıp Fakültesi namıyla tevşimine [adıyla adlandırılmasına] ve ârâ-yı tam [oybirliği] ile Serriyât-ı Hariciye [Cerrahî Kliniği] Muallimi Müşir Devletlü Cemil [Topuzlu] Paşa hazretlerinin Tıp Fakültesi riyasetine” seçilmesine, Fakülte'deki öğretimin 8 Teşrin-i sani 1324 (21 Kasım 1908) günü başlatılmasına ve bunun günlük gazetelerde ilân edilmesine karar verilmiştir.⁴⁵

Tıp Fakültesi'nin kurulmasıyla birlikte kendine özgü bir yönetim biçimi de oluşmaya başlamıştır. Öncelikle muallimler toplanarak Meclis-i Muallimîn'i oluşturmuşlar ve fakülte reisini seçmişlerdir. Öğretim elemanlarının kendi aralarında muallim-i evvel [Ord. Prof.], muallim-i sani [Prof.], muallim muavini [Doç.], müdavim [Asis.] ve müdavim muavini [Asis. Adayı] olarak kademelendirilmesi yapılmıştır. Meclis-i Muallimîn 18 Kasım 1908 – 29 Haziran 1909 tarihleri arasında 32 kez toplanmış ve yalnız 13 Aralık 1908 tarihli toplantıda çoğunluk sağlanamamıştır. Bununla birlikte mazeretsiz olarak toplantıya katılmayanların maaşlarından 1/10 oranında kesinti yapılmıştır.

Meclis-i Muallimîn 9 Mayıs 1325 (22 Mayıs 1909) tarihli toplantısında çerçeve niteliğindeki “Darülfünun-ı Osmanî Tıp Fakültesi Nizamnâmesi” hazırlanarak kabul edilmiştir.⁴⁶ Bu gelişmeler sonucunda Darülfünun-ı Şâhâne Nizamnâmesi'nin bütünlüğü bozulmuş ve Tıp Fakültesi ayrıcalıklı bir duruma gelmiştir. Diğer birimler “şube” olarak adlandırılırken tıp birimi “fakülte” olmuş, burada karar yetkisine sahip olup önceleri Cemiyet-i Muallimîn ve daha sonra Meclis-i Muallimîn olarak anılan bir kurul oluşmuş, şubeler önceleri atanmış “müdür muavini” veya daha sonra “müdür”ler ile yönetilirken Tıp Fakültesi'nin yöneticisi olan “reis” Meclis-i Muallimîn tarafından seçilmiştir. Bütün bu *de facto* gelişmeler Maarif Nezâreti tarafından da kabul edilmiştir.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin Tıp Fakültesi'ne katılması

Tıp Fakültesi'nin kurulmasından kısa bir süre sonra Meclis-i Muallimîn 23 Teşrin-i sani 1324 (6 Aralık 1908) tarihinde “Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye ile Fakülte'nin tevhidine [birleştirilmesine] ve her iki mektebin muallimîninden mürekkebe [muallimlerinden oluşan] bir komisyonun teşkili ve husus-ı mezkûrun [adı geçen hususun] Maarif-i Umûmiye Nezâreti'ne ışarına [yazılmasına]” karar vermiştir. Bu karar ile iki okulun birleştirilmesi girişimi resmen başlatılmıştır. Bu girişim sonucunda 1325 (1909) yılına ilişkin Muvazene-i Umûmiye

⁴⁵ *Darülfünun-ı Osmanî Tıp Fakültesi Cemiyet-i Muallimîn Mukarrerât ve Zabıt Defteri*. 24 Şevval 1326, 5 Teşrin-i sani [Kasım] 1324, 18 Teşrin-i sani 1908, s.1. Dr. Ziya Nuri [Birgi] Paşa'nın elinde bulunan bu defter yıllar sonra kendisi tarafından Ord.Prof.Dr. Süheyl Ünver'e verilmiş olup halen Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı kitaplığında (No.549) bulunmaktadır. Bu defter 419 sayfa olup 18 Kasım 1908 – 11 Mart 1914 tarihleri arasındaki karar ve zabıtları içermektedir. Bundan sonra bu defter kısaca *Zabıt Defteri* olarak anılacaktır.

⁴⁶ *Zabıt Defteri*, s.76.

Kanunu'nun 28.maddesinde “Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye, Tıbbiye-i Mülkiye'ye kalb olunacağından [dönüştürüleceğinden] 1325 senesi Eylülünden itibaren [14 Eylül 1909] Tıbbiye-i Askeriye'nin mahsusât-ı mülkiyesinin [sivil ödeneğinin] Maarif-i Umûmiye bütçesine nakledileceği” hükmü getirilmiştir. Bu durumun Maarif Nezâreti'nin 10 Ağustos 1325 (23 Ağustos 1909) tarihli yazısı ile Fakülte'ye bildirilmesi üzerine her iki okulun muallimlerinden oluşan bir komisyon kurulmuştur. 5 Eylül 1909 günü toplanan Meclis-i Muallimîn komisyonunun kararlarını kabul ve “yeniden heyet-i muallimîni teşkil” etmiştir.⁴⁷

Gene bu toplantıda “Askerî ve Mülkî Tıp Fakültelerinin tevhidine memur komisyonun” önerileri doğrultusunda Haydarpaşa'daki okul binası ile karşısındaki kliniklerde bulunan her türlü alet ve malzeme ile inşaat malzemesinin Maarif Nezâreti'ne devredilmesine, buna karşılık askerî tıp öğrencilerinin okul içinde kendilerine ayrılan yerde kalmalarına, Haydarpaşa'da eczacılık öğrenimi gören askerî öğrencilerin Kadırga'da kurulan Eczacı Mektebi'nde öğrenimlerini sürdürmelerine ve bunlara kalmaları için Harbiye Nezâreti tarafından bir bina tahsis edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca, komisyonun “Fakülte heyet-i talimiyesi ile Eczacı Mektebi muallimîni ittifak-ı ârâ [oybirliği] ile” seçerek oluşturduğu kadro onaylanmış ve “Dışçı ve Hastabakıcı Kadın Mektepleri muallimlerinin intihabı [seçimi]” komisyonun önerisi doğrultusunda “Fakülte heyet-i muallimîninin teşkiline” ertelenmiştir.⁴⁸

Şûrâ-yı Askerî kararı ile kurulan “Mekteb-i Tıbbiye Tensik Komisyonu” Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin Tıp Fakültesi'ne katılmasına ve bunu sağlayabilmek için Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne kadrosunda bulunanların “yeniden intihab olunmak üzere kadro haricine” çıkarılmasına karar vermiş ve bu karar 30 Ağustos 1325 (12 Eylül 1909) tarihli irade ile onaylanmıştır. Bu karar Harbiye Nezâreti Sıhhiye Dairesi'nin 7 Ekim 1909 tarihli yazısı ile Dahiliye Nezâreti'ne bildirilmiştir. Dahiliye Nezâreti de 19 Ekim 1909'da Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye Riyaseti'ni bu konuda bilgilendirmiştir.⁴⁹ 8 Tıp Fakültesi'nin kadrosunu oluşturmak için uzun süredir yapılan çalışmalar 12 Eylül 1909 tarihli iradenin ardından yaşama geçirilebilmiştir.

⁴⁷ *Zabıt Defteri*, s.98. Cemil Paşa anılarında 1909 yılı bütçesinin müzakeresi sırasında Maliye Nâzırı Cavid Bey'in bir emrivaki ile birleşmeden hiç söz etmeden ve “mebuslar bile farkına varama”dan Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin ödeneğini Tıp Fakültesi'ne aktararak birleşmeyi gerçekleştirdiğini yazmaktadır (Cemil Topuzlu, *a.g.e.*, s.76. Cemil Paşa'nın verdiği bu bilgi daha sonraki kaynaklarda aynen aktarılmış olmakla birlikte bunun böyle olmadığı, bütçe kanununa özel bir maddenin konulmuş olduğu ve böyle bir maddenin kimsenin haberi olmadan Meclis'den geçirilebilmesinin de mümkün olamayacağı açıktır.

⁴⁸ *Zabıt Defteri*, s.88-89. Bu tensikât komisyonu İsmail Müfit Bey'in başkanlığında Salih Zeki ve Mehmed Sami Beyler ile Fakülte'yi temsilen Besim Ömer [Akalm] ve Esat [Işık] Paşalardan oluşmaktadır. Son iki üyenin istifasına rağmen komisyon çalışmasını sürdürerek kadroyu hazırlamıştır (Ziya Cemal Büyükkaksoy, “Türk dişhekimliği tarihi,” *Türk Diştabipleri Albümü*, İstanbul 1951, s.10).

⁴⁹ BOA, DH.MUİ. 23-1/54, 4 Şevval 1327 (19 Ekim 1909).

Bütün bu gelişmelerden anlaşıldığına göre, Tıp Fakültesi ile Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne muallimlerinden oluşan komisyonun hazırladığı rapor ve kadro Tıp Fakültesi Meclis-i Muallimîni tarafından görüşülerek kabul edilmiştir. Gerek kadronun oluşturulması ve gerekse kabulünden sonra bu konuda basına da yansıyan sert eleştiriler ve tartışmalar olmuştur. Bunun üzerine Maarif Nâzırı olaya el koymuş Cemil Paşa ile Hasan Rıza Paşa kadroya son biçimini vermiştir. Böylece Darülfünun'daki bu ikinci ve büyük tasfiye de birkaç kişinin kişisel kanaatlerine göre yapılmış ve dışardan bazı kişiler kadroya alınırken hocaların çok büyük bir bölümü kadro dışı bırakılarak tasfiye edilmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin Tıp Fakültesi ile birleştirilmesi ile oluşturulan yeni kadrodaki muallimler 15 Eylül 1325 (28 Eylül 1909) günü ilk toplantılarını yapmışlardır.⁵⁰

Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'nin kurulması

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin Darülfünun-ı Osmanî Tıp Fakültesi (Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye) ile birleştirilerek Tıp Fakültesi oluşturulurken burada askerî ve sivil öğrencilerin birlikte öğrenim görmeleri ve askerî öğrencilerin kalmaları için Harbiye Nezâreti tarafından bir bina sağlanması öngörülmüştür. Bununla birlikte, sivil Tıp Fakültesi'ndeki eğitim ve öğretime güven duymadıkları anlaşılan askerî makamlar Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne geleneğini sürdürerek Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'yi kurmuşlardır. Burası sadece askerî tıp öğrencilerinin kalması için bir yer olmayıp aynı zamanda eğitim ve öğretimin de yapıldığı bir okuldur.

Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye için hazırlanan talimat-ı dahiliye (iç yönetmelik) 1 Şubat 1325 (14 Şubat 1910)'da onaylanmış, ancak oldukça uzun bir süre sonra 13 Teşrin-i sani 1326 (26 Kasım 1910)'da yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁵¹ Bu gecikmenin nedeni talimat-ı dahiliyeye dayanak oluşturan Teşkilât-ı Sıhhiye-i Askeriye Nizamnâmesi'nin çıkartılmasının beklenmesidir. Bu nizamnâme 25 Ağustos 1326 (7 Eylül 1910)'da onaylanmış ve 6 Teşrin-i sani 1326 (19 Kasım 1910)'da yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁵²

*Eczacı Mektebi'nin kurulması*⁵³

Eczacılık öğretimi 1839'dan beri Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne ve 1867'den beri Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye içinde birer sınıf olarak sürdürülmektedir.

⁵⁰ Doğum öğretiminin asker ve sivil öğrenciler için mecburî olmasına, bu öğretimin Dr. Besim Ömer [Akalm] Paşa'nın yönetiminde olan Kadırga'daki doğum kliniğinde yapılmasına ve buranın adının Serriyât-ı Vilâdiye ve Kabile Mektebi'ne dönüştürülmesine karar verilmiştir.

⁵¹ *Düstur*, 2.Tertip, Cilt 2, İstanbul 1330 (1914), s.89-107.

⁵² *Düstur*, 2.Tertip, Cilt 2, s.676-687.

⁵³ Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul Üniv Eczacılık Fak. Yay. No.47, İstanbul 1985, s.248-258.

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Tıp Fakültesi'ne dönüşmesinin ardından "Tıp Fakültesi Eczacı Sınıfı" olarak öğretim sürdürülmüştür. Bununla birlikte Tıp Fakültesi kurulur kurulmaz Eczacı ve Dişçi Mekteplerinin açılması gündeme gelmiş ve bunun için 1325 (1909) malî yılı bütçesine ödenek konulması istenmiştir. Talep edilen bu ödeneğin ayrıntılı dökümünün Maarif Nezâreti Meclis-i İlmiye Reisi Emrullah Efendi tarafından istenmesi üzerine Meclis-i Muallimîn'in 9 Teşrin-i sani 1324 (22 Kasım 1908) günü yaptığı toplantıda bu döküm hazırlanarak Maarif Nezâreti'ne gönderilmiştir.⁵⁴ Bu konuda 1325 [1909] malî yılı bütçesine ödenek konulmuştur.

Tıp Fakültesi ile Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'yi birleştirmek üzere kurulan komisyon Haydarpaşa'da öğrenim gören askerî eczacılık öğrencilerinin Kadırga'daki Eczacılık Mektebi'nde öğrenimlerini sürdürmelerine ve bu öğrencilerin kalmaları için Harbiye Nezâreti tarafından bir bina tahsisine karar vermiş ve "Eczacı Mektebi muallimîni ittifak-ı ârâ [oybirliği] ile intihab eylemiş"dir. Komisyonun bu kararları Meclis-i Muallimîn'in 23 Ağustos 1325 (5 Eylül 1909) tarihli toplantısında kabul edilmiştir.⁵⁵

Eczacı Mektebi Meclis-i Muallimîni 22 Eylül 1325 (5 Ekim 1909) günü ilk toplantısını yaparak Server Hilmi [Büyükaksoy] Bey'i Reis olarak seçmiştir. Böylece Eczacı Mektebi bu tarihte fiilen faaliyete geçmiştir.

İki tıbbiyenin birleştirilmesiyle oluşturulan Tıp Fakültesi Haydarpaşa'ya taşınınca Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den boşalan Kadırga'daki Menemenli Mustafa Paşa Konağı'na yeni kurulan Eczacı, Dişçi ve Kabile Mektepleri yerleştirilmiş ve bunlar "Darülfünun-ı Osmanî Tıp Fakültesi Eczacı ve Dişçi ve Kabile ve Hastabakıcı Mektepleri" adı altında bir müdürün yönetimine verilmiştir. Bu okullar bazı derslerin ortak okutulması ve bir müdürle yönetilmesi yoluyla tasarruf sağlamak amacıyla biraraya getirilmiştir. Maarif Nezâreti tarafından bu okulların idare müdürlüğüne 16 Eylül 1325 (29 Eylül 1909)'da Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin eski hocalarından Dr. Mustafa Münif [Karaoçun] Paşa atanmıştır.⁵⁶

⁵⁴ Zabıt Defteri, s.8.

⁵⁵ Zabıt Defteri, s.98-99.

⁵⁶ Dr. Mustafa Münif [Karaoçun] Paşa 16 Eylül 1325 (29 Eylül 1909) – 17 Kânun-ı sani 1332 (3 Ocak 1917) arasında müdürlük yapmıştır. Kendisini Dr. Mazhar Hüsnü [Dural] Bey, 5 Şubat 1332 (18 Şubat 1917 – 15 Haziran 1336 (1920) ve Dr. Server Hilmi [Büyükaksoy] Bey, 17 Haziran 1336(1920) – 1 Nisan 1930 ve diğer müdürler izlemiştir. Turhan Baytop, *a.g.e.*, s.258.

Dişçiler Mektebi'ni kurma girişimi⁵⁷

Saray hekimlerinden Miralay Mustafa Behçet Bey Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'deki eczacılık sınıfının ıslâhı ve ayrıca dişçilik sınıfının açılması konusunda hazırladığı lâihayı Aralık 1894'de padişaha sunmuştur. Bu lâiha Sadarete gönderilmiş ve 9 Aralık 1894 günlü Meclis-i Vükelâ toplantısında gündeme alınarak görüş alınmak üzere Maarif Nezâreti'ne gönderilmiştir. Aradan uzunca bir süre geçtikten sonra Umum Mekâtib-i Askeriye Nâzırı Zeki Paşa 8 Ekim 1902 tarihli yazısında Dişçi Mektebi'nin Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin bir şubesi olarak kurulması gerektiğini, bunun için gerekli olan beş hocaya ödenecek aylık 2500 kuruş maaş ile daimi masrafların öğrencilerden alınacak ücretlerle karşılanmasının mümkün olmadığı ve Tıbbiye Nezâreti'nde de bunun karşılığının bulunmadığını bildirmiştir. Zeki Paşa'nın yazısı 4 Şubat 1903 günü Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi'nde görüşülmüş, okula gündüzlü ve sivil öğrencilerin devam edeceği göz önüne alınarak Dişçi Mektebi'nin Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye içinde bir şube olarak kurulmasının uygun olacağına ve öğrencilerden alınacak ücret yeterli oluncaya kadar masrafların Maarif Nezâreti bütçesinden karşılanmasına karar verilmiştir. Buna karşılık Maarif Nezâreti 7 Nisan 1903 tarihli yazısı ile bunun için Nezâret bütçesinden karşılık bulunamayacağını, gerekli ödeneğin başka kaynaklardan sağlanması gerektiğini, Tıbbiye-i Mülkiye öğrencilerinden ücret alındığına göre bunun bir şubesi olan dişçi öğrencilerinden de ücret alınarak gerekli 2500 kuruşun karşılanabileceğini bildirmiştir.

Dişçi Mektebi'nin kurulması

Tıp Fakültesi Reisi Dr. Cemil [Topuzlu] Paşa ile Dr. Halid Şazi Bey'in çalışmaları ve Emrullah Efendi'nin de yardımı sonucunda 16 Eylül 1325 (29 Eylül 1909)'de Dişçi Mektebi resmen teşekkül etmiştir. Meclis-i Muallimîn'in 23 Eylül 1325 (6 Ekim 1909) günü toplantısında Dr. Halid Şazi Bey Dişçi Mektebi Müdürlüğüne ve Emraz-ı Mütenevvia-yı Esnan Muallimliğine tayin edilmiştir. Bununla birlikte, 16 Eylül 1325 (29 Eylül 1909)'da Maarif Nezâreti tarafından Eczacı ve Dişçi Mektepleri Müdürlüğüne Dr. Mustafa Münif Paşa atanmış olduğundan Dr. Halid Şazi Bey resmen müdür olamamış, Dişçi Mektebi Meclis-i Muallimîni'ne başkanlık etmiştir. Aynı toplantıda Dişçi Mektebi'nin diğer muallimlerini seçmek üzere Dr. Mazhar Paşa'nın başkanlığında Dr. Orhan Abdi [Kurtaran], Dr. Tevfik Receb [Örensoy], Dr. Halid Şazi ve Dr. Tevfik Vâcid Beylerden oluşan bir komisyon kurulmuştur.⁵⁸ Dişçi Mektebi Muallimler Meclisi ilk toplantısını Dr. Halid Şazi Bey'in

⁵⁷ Nuran Yıldırım, "İstanbul'da «Dişçiler Mektebi» kurma çabaları ve Dişçi Mektebinin açılışı," *Toplumsal Tarih*, Sayı 146, Şubat 2006, s.38-43.

⁵⁸ Zabıt Defteri, s.110.

başkanlığında 15 Teşrin-i evvel 1325 (28 Ekim 1909) günü yapmış ve toplantıya komisyon tarafından seçilmiş olup halen tayinleri yapılmamış muallimler Hüseyin Talât [Sayman] Bey⁵⁹ ile Terziyan⁶⁰ ve Manuk Leon⁶¹ Efendiler katılmıştır. Bu muallimlerin tayinleri 26 Teşrin-i evvel 1325 [8 Kasım 1909] da yapılmıştır.

Dişçi Mektebi Meclis-i Muallimîni'nin bu ilk toplantısında müfredat ile haftalık ders dağılım programı yapılmış, Hikmet [Fizik], Kimya, Nebatat [Botanik] ve Hayvanat [Zooloji] derslerinin Eczacı öğrencileri ile ortak olarak okutulmasına karar verilmiştir. Bu dönemde okulun öğretim süresi iki yıldır.

*Tıp Fakültesi Nizamnâmesi*⁶²

Tıp Fakültesi için 4 Mart 1916'da "Darülfünun Tıp Fakültesi ve Şuabâtı Nizamnâmesi" adı altında 85 maddelik ayrıntılı bir nizamnâme hazırlanmıştır. Bu nizamnâme ile Tıp Fakültesi Darülfünun içinde diğer fakültelerden farklı bir yapı ve bağımsızlık kazanmıştır. Bu farklılık ve ayrıcalıklar 1909'dan beri varolmakla birlikte bu nizamnâme ile çok daha genişlemiş ve hukuksal temele oturmuştur.

Bu nizamnâmeye göre, Tıp Fakültesi tıp, eczacılık, dişçilik ve ebelik öğretimi yapan ve bu alanlarda diploma verme yetkisine sahip olan tek kurumdur. (Md.1). Askerî Tıbbiye öğrencilerinin öğretim ve sınavları da Fakülte'nin kurallarına göre Fakülte'de yapılır. (Md.2). Eczacı ve Dişçi Şubeleri ile vilâyetlerdeki Tıbbiye Mektepleri Tıp Fakültesi'ne bağlıdır. (Md.3). Tıp Fakültesi tıp konularında görüş bildirmeye, kendine mahsus mühürü kullanmaya, laboratuvar ve kliniklerde çalışan hekimlere çalışma derecelerine göre Meclis-i Müderrisîn kararı ile belge veya ihtisas vesikası vermeye, eşya ve malzeme bağışlarını doğrudan kabul etmeye yetkilidir. (Md.5). Buna göre, Tıp Fakültesi tüzel kişiliğe de sahiptir.

Înâs Darülfünunu

Hanımlara mahsus serbest dersler

II.Meşrutiyet'in ardından sayıları artan İnâs İdadî ve Sultanîleri [Kız Liseleri] ile Darülmualimât'a [Kız Öğretmen Okulu] kadın öğretmen yetiştirme

⁵⁹ Müfredat-ı Tıp, Fenn-i Tedavi-i Esnan, İptal-i His ve Hıfzıssıhha Muallimi. 1933'de Üniversite'den dışlanıncaya kadar görevini sürdürmüştür.

⁶⁰ Ameliyat-ı Sinniye Tatbikat ve Nazariyatı Muallimi.

⁶¹ Manuk Leon Efendi 1327(1912)'de ihtida ederek Mustafa Nihat adını almıştır. Teşrih, Fizyoloji ve Ensac Muallimi.

⁶² *Düstur*, 2.Tertip, Cilt 8, İstanbul 1928, s.441-459; *Takvim-i Vekâyi*, Sayı 2467-2473, 1-7 Mart 1332 (14-20 Mart 1916).

sorunu gündeme gelmiştir.⁶³ Bunun yanında, orta öğrenim görmüş olan kızların yüksek öğrenim görme istekleri de giderek artmış ve toplumsal bir baskı oluşturmaya başlamıştır.

Maarif Nâzırı Şükrü Bey'in döneminde (1913-1917) kızların da Üniversite düzeyinde öğrenim görebilmelerinin yolları aranmaya başlandı. Bu amaçla, Süleyman Paşazâde Sami Bey ile İsmail Hakkı [Baltacıoğlu] Bey Darülfünun'da "Hanımlara mahsus serbest dersler" açılması konusunda hazırladıkları öneriyi Şükrü Bey'e sundular. Öneri olumlu bulunarak derhal uygulamaya konuldu ve 25 Kânun-ı sani 1329 (7 Şubat 1914) günü⁶⁴ Darülfünun konferans salonunda kızlar ve kadınlar için serbest konferanslara başlanıldı.⁶⁵

Înâs Darülfünunu'nun açılması

Serbest derslerin yarattığı ortamdan yararlanan Darülmualimât mezunu kızlar Maarif Nezâreti'ne başvurarak kendilerine yükseköğrenim olanağı sağlayacak bir İnâs Darülfünunu açılmasını istediler. Kız İdadîleri ile Darülmualimâtların artan kadın öğretmen gereksinimini de göz önüne alan Maarif Nezâreti tarafından serbest dersler kaldırılarak "Înâs Darülfünunu" adı altında bir yüksek okul kuruldu. İnâs Darülfünunu, Darülfünun binası olan Zeynep Hanım Konağı'nın bir bölümünde 29 Ağustos 1330 (12 Eylül 1914)'de resmen açıldı.⁶⁶ İnâs İdadîleri ile Darülmualimât mezunları ilk öğrenciler oldular. Bu öğrencilerin çoğu Darülmualimât'ta parasız yatılı olarak öğrenim görüyorlardı.

Öğrenim süresi üç yıl olan İnâs Darülfünunu'nun Edebiyat, Riyaziyat ve Tabiiyat olmak üzere üç şubesi vardı.⁶⁷ İnâs Darülfünunu Darülmualimât-ı

⁶³ Bu dönemde Darülmualimîn [Erkek Öğretmen Okulu] ile Darülmualimât'lara [Kız Öğretmen Okulu] öğretmen ve maarif örgütüne müfettiş yetiştirmek üzere Darülmualimîn-i Âliye [Erkek Yüksek Öğretmen Okulu] ile Darülmualimât-ı Âliye [Kız Yüksek Öğretmen Okulu] açıldı. Başlangıçta derslerin bir bölümü Darülfünun ile ortak. Bunlar 1911'de ayrı birer okul durumuna getirildiler. Darülmualimîn-i Âliye 1914'de Darülfünuna devredildi (Faik Reşit Unat, *a.g.e.*, s.35).

⁶⁴ Bu tarih, Hasan Ali Koçer (*Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1970, s.203) ve Faik Reşit Unat [*a.g.e.*, s. 57] tarafından 5 Şubat 1914 olarak verilmektedir.

⁶⁵ İsmail Hakkı Baltacıoğlu anılarında bu girişimin bütünüyle kendi düşüncelerinden doğduğunu ileri sürmektedir (İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *a.g.e.*, s.222-223). Ancak, bu döneme genel olarak bakıldığında, kızlara, yükseköğretim yolunun açılması konusunun çeşitli yayın organlarında tartışmaya açılmış olduğu görülmektedir. Buna göre, Sami Bey ile İsmail Hakkı Bey geliştirdikleri çözümle olayı başlatmış olmaktadır.

⁶⁶ Faik Reşit Unat, *a.g.e.*, s.35. Bu tarih Nafi Atuf [Kansu] (*a.g.e.*, s. 84), Osman Ergin (*a.g.e.*, s.1553), Yahya Akyüz (*a.g.e.*, s.251) ve Şefika Kurnaz (*Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, 2.bs., İstanbul 1997, s.80) tarafından yanlış bir biçimde 1915 olarak verilmektedir.

⁶⁷ *Tanin* gazetesindeki bir makalede 1914'de açılmış olan İnâs Sanayi-i Nefise Mektebi de İnâs Darülfünunu'na bağlı dördüncü şube olarak gösterilmektedir (Osman Ergin, *a.g.e.*, s.1559). Bu okul 1921'de Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi haline getirilmiştir (Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s.81).

Âli'ye (Kız Yüksek Öğretmen Okulu) bağlı olmakla birlikte ayrı bir müdürü vardı. Okulun yönetim kadrosu bir müdür, bir müdire, bir kâtip, bir inzibat memuru ve beş hademedden oluşuyordu. Okulun müdürlüğü Mehmed Ali Nazimâ Bey (1861–1935) tarafından yürütülmüştür.⁶⁸

Kızların dersaneleri ayrı olmakla birlikte Darülfünun'un erkek öğrencileri ile aynı kapı, mediven ve koridorları kullanıyorlardı. Bu durumun hoş görülmemesi ve hazmedilememesi sonucunda İnâs Darülfünunu 1916'da Cağaloğlu'nda bulunan eski Hukuk Mektebi binasına taşındı.⁶⁹ İnâs Darülfünunu'ndaki dersler genellikle Darülfünun hocaları tarafından verilmekteydi.

İnâs Darülfünunu ilk mezunlarını 1333 (1917) yılında vermiştir. Bunlar Edebiyat Şubesi'nden 7, Tabiiyat Şubesi'nden 8 ve Riyaziyat Şubesi'nden 3 olmak üzere toplam 18 kız öğrencidir.⁷⁰

İnâs Darülfünunu'nun erkeklerin öğrenim gördüğü İstanbul Darülfünunu'nun kızlara mahsus olarak açılmış paralel bir bölümü olduğu görüşü çeşitli yazarlarca ısrarla savunulmuş ve halen de savunulmaktadır.⁷¹ Oysa eldeki bilgi ve belgeler bu görüşün geçerli olmadığını göstermektedir.

İnâs Darülfünunu'nun şubeleri ile İstanbul Darülfünunu'nun bunlara karşılık olan şubelerinde okutulan dersler arasında önemli farklar vardır. Bu iki okulun programları karşılaştırıldığında aralarında bir paralellik olmadığı, İnâs Darülfünunu'nda öğretmenliğin hedeflendiği, bütün bölümlerde Fenn-i Terbiye [Pedagoji] dersinin ve diplomada belirtilmemekle birlikte Kavanîn-i Cârîye [Yürürlükteki Yasalar] dersinin okutulduğu görülmektedir. İnâs Darülfünunu'nun diplomalarında “inâs mekâtib-i sultâniyesinde muallimelik etmeğe iktisab-ı ehliyet eylemek”den söz edilmesi bu okulun Darümuallimât'ın yüksek kısmı olduğunun kanıtıdır. Sonuç olarak, İnâs Darülfünunu'nu bağımsız bir okul ve giderek bir darülfünun olarak kabul etmek mümkün değildir. Diplomalarında mezunlarına kız liselerinde öğretmenlik yapma yetkisi veren,

⁶⁸ Zehra Celâsin, “Türk kadınlarının ilk yüksek tahsil merhalesi: İnâs Darülfünunu,” *Kadın Gazetesi*, Yıl 8, Sayı 408, 24 Eylül 1955, s.7. İnâs Darülfünunu diplomalarında “İnâs Darülfünunu Müdürü” olarak “Seyyid Mehmed Ali Nazima” mühürü bulunmaktadır.

⁶⁹ Osman Ergin, *a.g.e.*, s.1561; Necdet Sakaoğlu, “İnâs Darülfünunu,” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul 1994, s.170. “Bir müddet sonra kızların erkeklerle bir kapıdan Darülfünun'a girmeleri hoş görülmediği zan olduğundan kızlara mahsus sınıflar Cağaloğlu'nda bir binaya kaldırılmıştır.” (Mehmed Ali Aynî, *a.g.e.*, s.49).

⁷⁰ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s.251. İlk mezunlar için farklı sayılar verilmektedir. Bu konuda *Türk Kadını*'nda (Cilt 1, Sayı 4, 4 Temmuz 1334(1918), s. 62) sırasıyla 8, 9 ve 3 sayıları ve *Bilgi Yurdu Işığında* da (Yıl 1, Sayı 6, 15 Eylül 1333(1917), s.94–95) sırasıyla 4, 7 ve 3 sayıları verilmektedir (Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s.81, dipnot 31).

⁷¹ Ali Arslan ve Özlem Akpınar, “İnâs Darülfünunu (1914–1921),” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt 6, Sayı 2, 2005, s.225–234.

programları çok farklı olan, pedagoji yanında yöneticilikle ilgili yürürlükteki yasalar ve yazışma kuralları gibi dersler içeren ve ayrı bir bütçesi olmayan İnâs Darülfünunu bağımsız bir okul olmayıp Darümuallimât'ın zaman zaman ayrı bir müdür ile yönetilen yüksek kısmından başka bir şey değildir.

Mondros Mütarekesi'nin ardından savaş sırasında el konularak Türk okullarının yerleştirilmiş olduğu yabancı okulların binalarının geri verilmesi önemli bir bina sıkıntısı yaratmıştır. Bunun sonucunda Ticaret Mektebi İnâs Darülfünunu'nun bulunduğu Cağaloğlu'ndaki binaya taşınırken İnâs Darülfünunu da 1334–1335 [1918–1919] ders yılının ortasında yeniden Zeynep Hanım Konağı'na taşınarak yönetimi Darülfünun'a devredilmiştir.⁷²

İnâs Darülfünunu'nun sonu

1919'da İnâs Darülfünunu'nun Darülfünun'a katılacağına ilişkin olarak basında çıkan haberler dönemin Maarif Nâzırı Ali Kemal Bey tarafından yalanlanmış ve Darülfünun müderrislerinin öğleden sonraları İnâs Darülfünunu'nda ders vermeyi sürdürecekleri belirtilmiştir.⁷³ Buna karşılık, İnâs Darülfünunu, Darülfünun'a bağlanınca Maarif Nezâreti o yıl mezun olacak öğrenciler için buldukları koşullarda mezun olma veya seçecekleri Darülfünun şubelerine geçerek buradan mezun olma hakkı tanımıştır. Öğrencilerin çoğu mevcut haklarından yararlanarak İnâs Darülfünunu'ndan mezun olmakla birlikte Edebiyat Şubesi'nin son sınıfında bulunan Şükûfe Nihal (Başar, 1896–1973) Hanım Coğrafya Şubesi'ni seçerek aynı yıl buradan mezun olmuştur.⁷⁴

İnâs Darülfünunu'nun Darülfünun'a bağlanmasıyla birlikte kız-erkek ayrımı ortadan kalkmadı. Aynı dersler öğleden önce erkeklere ve öğleden sonra da kızlara anlatılıyordu. “Yalnız bunlardan merhum Faik Sabri [Duran] Bey, Coğrafya bölümünün ayrı durumundan faydalanarak ve kapıya da bir nöbetçi koyarak, dersleri birleştiriyordu”⁷⁵

Bir yandan ilerici hocaların davranışları ve öte yandan Sakarya Savaşı sırasında 16 Temmuz 1921'de Ankara'da toplanan Maarif Kongresi'nde erkek ve kadın öğretmenlerin ayrı oturmalarına Mustafa Kemâl Paşa'nın karşı çıkmasının

⁷² Zehra Celâsin, *a.g.e.*, s.7. Darülfünun kâtibi İsmail Hakkı [Sunata] Bey anılarında İnâs Darülfünunu'nun Darülfünun içinde “bir harem dairesi şeklinde” olduğunu, öğleden önce erkek öğrencilerin okuduğunu, öğleden sonra erkekler çıkınca kızların “çarşafı ve yüzleri açık olarak” derslere girdiklerini yazmaktadır (İsmail Hakkı Sunata, *İstanbul'da İşgal Yılları*, İstanbul 2006, s.23).

⁷³ Necdet Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.170.

⁷⁴ Zehra Celâsin, *a.g.e.*, s.7. Ancak, 1920–1921 ders yılında Şükûfe Nihal'e ek olarak Kimya'dan dört ve 1921–1922 ders yılında da Kimya'dan üç ve Tabii İlimler'den sekiz kız öğrencinin mezun olmuş olması, bu tür geçişlerin daha çok sayıda olduğunu göstermektedir.

⁷⁵ Zehra Celâsin, *a.g.e.*, s.7.

İstanbul'da yankılanması sonucunda kız öğrenciler kendilerine ayrılan ders saatlerini boykot ederek erkeklerle birlikte derslere girmeye başlamışlardır. Bu durumun Darülfünun Divanı tarafından 16 Eylül 1921'de onaylanmasıyla 1919'daki birleşme sonucunda fiilen ortadan kalkmış olan İnâs Darülfünunu hukuken de sona ermiştir⁷⁶. Böylece, 1921–1922 ders yılından başlayarak Edebiyat, Fen ve Hukuk Fakültelerinde karma eğitime geçilmiş ve bunu 1922–1923 ders yılında Tıp Fakültesi izlemiştir.

Darülfünun'da Alman hocalar (1915–1918)

Türk Eğitim sistemini Almanlaştırma çabaları

I.Dünya Savaşı'nın öncesinde Almanya Osmanlı Devleti ile XIX. yüzyıl sonlarından itibaren gelişen ilişkilerini daha da ilerletmeye başlamıştır. Daha önceki yıllardaki ekonomi, askerlik ve eğitim alanındaki ilişkilerin olumlu sonuçlarını da göz önüne alarak özellikle eğitim alanını güçlü bir etkileme aracı olarak belirlemiştir. Bir yandan Osmanlı ülkesi içinde Almanlara yaşam alanları açmak için demiryolu ve tarım alanında projeler geliştirilirken öte yandan da İstanbul'da bir "Alman Üniversitesi" kurulması için ön çalışmalar yapıp raporlar hazırlanmıştır.

I.Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından Enver Paşa'nın girişimi sonucunda modern Alman eğitiminden yararlanma kararı alınmıştır. Almanya tarafından da Türk eğitim sistemini Almanlaştırma hedeflendiğinden bu iki istemin çakışması sonucunda Alman Dışişleri Bakanlığı ile mutabakat sağlanmıştır.

Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Alman Dışişleri Bakanlığı Eğitim Dairesi'nde görevli olup Bürkeş'de bulunan 40 yaşlarındaki Prof. Dr. Franz Schmidt bir "Alman Eğitim Enstitüsü" kurmak üzere Türkiye'ye gönderildi ve 1 Mart 1915'de Maarif Nezâreti Müşaviri olarak görev başladı. Alman Büyükelçisi Baron von Wangenheim ile Başkonsolos Heinrich Mordtmann'ın büyük desteğine sahip olan Schmidt, Maarif Nâzırı Şükrü Bey ile uyum içinde çalışmaya başladı. Hemen Türkçe öğrenmeye başlayan Schmidt'in asıl görevi Türk eğitim sisteminde yerleşmiş olan Fransız öğretim yöntemleri yerine Alman eğitim sistemini yerleştirmektir. Oluşturduğu ekibiyle birlikte Türk eğitim sisteminin her kademesi üzerinde etkili olmaya çalıştı.⁷⁷

⁷⁶ Faik Reşit Unat (a.g.e., s.57), İnâs Darülfünunu'nun 1920'de lağvedildiğini belirtmektedir.

⁷⁷ Şükrü Bey'in 9 Aralık 1917'de Maarif Nâzırlığı'ndan ayrılması üzerine en önemli müttefikini kaybeden Dr. F.Schmidt kendisi hakkında uzun ve övücü bir yazı yazarak maarif alanında yaptıklarını ve Almanya ile işbirliğindeki önemini vurgulamıştır (F.Schmidt, "Şükrü Bey Efendi", *Tedrisat Mecmuası*, Yıl 9, Sayı 43, 1334(1918), s.2–5). Ahmet Şükrü Bey (1875-1926) İzmir suikastına karşın İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleriyle birlikte İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak idama mahkum olacaktır.

Almanlaştırmaya eğitimin üst kademelerinden başlanmasının daha çabuk sonuç vereceğini düşünen Schmidt dönemin Maarif Nâzırı Şükrü Bey'i kolayca ikna ederek Almanya'dan öğretim elemanları getirilmesi konusunda anlaştı. Ayrıca, ünlü kişiler yerine düzenli eğitim verebilen ve bilimsel yeterliliğini kanıtlamış 30–35 yaşlarındaki genç öğretim elemanlarının daha yararlı olacağını da kabul ettirdi. Schmidt tarafından yürütülen görüşmeler sonucunda Ağustos 1915'de isimler saptanarak bunlarla anlaşmaya varıldı. Darülfünun'da da yabancı öğretim elemanlarının getirilmesi konusunda bir istek vardı. Ancak, bunların değişik ülkelerden ve ihtiyaç duyulan alanlarda olması, böylece tek bir ülkenin egemenlik kurmasının da önlenmesi isteniyordu. Fakat dönemin koşulları içinde Darülfünun'un eğilim ve istekleri göz önüne alınmadı.⁷⁸

Alman öğretim elemanlarının gelişi

Darülfünun Edebiyat, Fen ve Hukuk Fakültelerine Alman öğretim elemanları getirilmiştir. Tıp Fakültesi'ne gelen olmamıştır. Burada Tıp Fakültesi hocalarının karşı çıkışlarının ve dirençlerinin etkili olduğu da düşünülebilir. Alman öğretim elemanlarının gelişi ve atanmaları beş aşamada olmuştur.

I. Birinci grubu oluşturan on bir müderrisin Darülfünun'da görevlendirilmesine ilişkin irâde-i seniyye 31 Ağustos 1331 (13 Eylül 1915)'de çıkmıştır.⁷⁹ Bu müderrisler ile beş yıl altı ay süreli olarak 14 Teşrin-i evvel 1331 (27 Ekim 1915)'de sözleşmeler yapılmıştır.⁸⁰ Birinci grubu oluşturan müderrislerin adları aşağıda verilmiştir.

1. Dr. Gustav Fester (Frankfurt/Main'da privat doçent; Kimya-yı Smaî Müderrisi).
2. Dr. Kurt Hoesch (Berlin/Charlottenburg Teknik Okulu'nda privat doçent; Kimya-yı Uzvî [Organik Kimya] Müderrisi).
3. Dr. Walther Penck (Leipzig Üniversitesi'nde privat doçent; Tabakat [Jeoloji] ve Maadin [Mineroloji] Müderrisi).
4. Dr. Erich Leick (Greifswald Üniversitesi'nde privat doçent kadrosunda profesör; Nebatat [Botanik] Müderrisi).
5. Dr. Erich Obst (Hamburg Üniversitesi'nde [Kolonialinstitut] privat doçent; Coğrafya Müderrisi).

⁷⁸ İstanbul'da yayınlanan *Hilâl* gazetesi Darülfünun'da yapılan düzenlemeler ve Alman öğretim üyelerinin gelişi konusunda Fransızca olarak çokkulu haberler çıkmıştır. Örneğin 6 Temmuz 1915'de "La réorganisation de l'Université [Üniversite'nin yeniden organizasyonu]", 31 Ağustos 1915'de "Devant l'ère nouvelle [Yeni çağın önünde]" ve 6 Ekim 1915'de "Les professeurs allemands à l'Université de Constantinople [Alman profesörler İstanbul Üniversitesi'nde]" başlıklı yazılar çıkmıştır (Horst Unbehaun, *Dokumentationsband zum DFG – Projekt "Türkische Hochschulwesen"*, Bamberg 1991 (Yayınlanmamış proje raporu), s.12–15).

⁷⁹ BOA, İ.MM. 17, 4 Zilkade 1333 (13 Eylül 1915).

⁸⁰ Maarif Nezareti ile mekteplerde istihdam edilmekte olan Almanlara ait 1 Ocak 1918 tarihli listesinde sözleşme süreleri 5 yıl 6 ay olarak verilmiştir. BOA, MF.HUS. 21/44, 18 Rebiyülevvel 1336 (1 Ocak 1918).

6. Dr. Friedrich Gunther Jacoby (Greifswald Üniversitesi'nde privat doçent kadrosunda profesör; Felsefe Müderrisi).
7. Dr. Georg Anschütz (Hamburg Üniversitesi'nde privat doçent; Fenn-i Terbiye [Pedagoji] ve İlm-i Rûh-ı Tecrübî [Deneysel Psikoloji] Müderrisi).
8. Dr. Gotthelf Bergsträsser (Leipzig Üniversitesi'nde privat doçent; Mukayeseli El sine-i Sâmiye [Karşılaştırmalı Semitik Diller] Müderrisi).
9. Dr. Friedrich Wilhelm Carl Giese (Berlin'de El sine-i Şarkıyye Mektebi [Doğu Dilleri Okulu] Türkçe muallimi profesör; Ural–Altay Lisanları Müderrisi).
10. Dr. Carl Ferdinand Friedrich Lehmann–Haupt (Berlin Üniversitesi'nde profesör; Tarih-i Akvam-ı Kadîme [Eski Kavimler Tarihi], Yunan ve Roma Tarihi Müderrisi).
11. Dr. Walther Schönborn (Tübingen Üniversitesi'nde profesör; Hukuk-ı Amme [Kamu Hukuku] Müderrisi).

II. İkinci grubu oluşturan dört müderrisin görevlendirilmesine ilişkin irâde 28 Eylül 1331 (11 Ekim 1915)'de çıkmıştır.⁸¹ Bu müderrisler ile beş yıl altı ay süreli olarak 1 Teşrin-i sani 1331 (14 Kasım 1915)'de sözleşmeler yapılmıştır.⁸² İkinci grubu oluşturan müderrislerin adları aşağıda verilmiştir.

12. Dr. Fritz Arndt (Breslau Üniversitesi'nde privat doçent; Kimya-yı Gayr-ı Uzvî [Anorganik Kimya] Müderrisi).
13. Dr. Boris Zarnik (Würzburg Üniversitesi'nde profesör; İlm-i Hayvanat [Zooloji] Müderrisi).
14. Dr. Anton Fleck (Kiel Üniversitesi'nde asistan; İlm-i Malî [Maliye] Müderrisi).
15. Dr. Friedrich Hoffman (Hannover Üniversitesi'nde profesör; İktisat Müderrisi).

III. Üçüncü grup olarak İstanbul'da bulunan iki Alman diplomatın görevlendirilmesine ilişkin irâde 14 Teşrin-i evvel 1331 (30 Ekim 1915)'de çıkmıştır.⁸³ Bu iki müderrise ödenen yıllık maaşın 750 lira yerine 500 lira olması bunların müderrislik yanında diplomatik görevlerini de sürdürdüklerini göstermektedir.

16. Dr. Johannes Heinrich Mordtmann (Almanya'nın İstanbul eski Başkonsolosu; Usûl-i Tarih [Tarih Metodolojisi] Müderrisi).
17. Dr. Erich Nord (Almanya'nın İstanbul Başkonsolosluğu Baştercümanı; Avrupa Hukuk-ı Medenisi Müderrisi).

IV. Dördüncü olarak İstanbul'da görevli bulunan Müze-i Hümâyûn [Arkeoloji Müzesi] Asâr-ı Babiliye ve Asuriye ve Asâr-ı Kadîme-i Şarkıyye [Babil ve Asur Eserleri ve Eski Şark Eserleri] muhafızı Alman uyruklu Eckhard Unger'in aylık 2500 kuruş maaşla Darülfünun Edebiyat Fakültesi Ulûm-ı Muavene-i Tarihiye [Tarihe Yardımcı Bilimler] Kürsüsü muallimliğine tayinine ilişkin irâde 14

⁸¹ BOA, İ.MM.1, 2 Zilhicce 1333 (11 Ekim 1915).

⁸² BOA, MF.HUS. 21/44, 18 Rebiyülevvel 1336 (1 Ocak 1918).

⁸³ BOA, İ.MM.6, 21 Zilhicce 1333 (30 Ekim 1915).

Teşrin-i sani 1331 (27 Kasım 1915)'de çıkmıştır.⁸⁴ Eckhard Unger'e verilen maaşın düşük olması, yazışmalarda belirtilmemiş olmakla birlikte Müze-i Hümâyûn'daki görevini de sürdürdüğünü göstermektedir.

18. Dr. Eckhard Unger (İstanbul'da Müze-i Hümayûn'da arkeoloji ve eski paralar uzmanı; Ulûm-ı Muavene-i Tarihiye [Tarihe Yardımcı Bilimler] Müderrisi).

Böylece 1915 yılı güzünde on beşi Almanya'dan gelen ve üçü de İstanbul'da görevli bulunan toplam 18 kişi Darülfünun'da müderris olarak görevlendirilmiştir.

V. Beşinci grubu oluşturanlar 1916–1918 döneminde tek tek görevlendirilmiş olan müderris, muallim, müderris muavini ve teknik elemanlardır.

19. Muhtemelen İstanbul'da bulunan bir öğretmen olan Alman uyruklu Martin Neftel'in Darülfünun Almanca muallimliğine tayin edilmesine ilişkin irâde 28 Kânun-ı sani 1331 (10 Şubat 1916)'da çıkmıştır.⁸⁵ Martin Neftel'e ödenecek maaş belirtilmemiştir.

20. Muhtemelen Avusturya–Macaristan İmparatorluğu'nun Darülfünun'a Alman müderrislerin getirilmesi karşısında duyduğu rahatsızlığı gidermek için Macar asıllı Doktor Julius von Mészáros Edebiyat Fakültesi'ne Etnografi ve Macar Lisanı Müderrisi olarak getirilmiş ve kendisi ile 14 Haziran 1332 (27 Haziran 1916)'da sözleşme yapılmıştır.⁸⁶

21. Alman müderrislerin yanında bazı yardımcıların da getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Doktor Hans Junge (?) Darülfünun Fen Fakültesi Tarih-i Tabîî Müzesi Mustahzırı olarak Almanya'dan getirilmiş ve kendisi ile 1 Teşrin-i evvel 1332 (14 Ekim 1916)'da beş yıl üç ay süreli sözleşme yapılmıştır.⁸⁷

22. Greifswald Üniversitesi'nde privat doçent olan Dr. Richter Alman Lisanı ve Edebiyatı Müderrisi olarak görevlendirilmiştir. Kendisi ile 28 Teşrin-i evvel 1332 (10 Kasım 1916)'da beş yıl altı ay süreli sözleşme yapılmıştır.⁸⁸

23. Muhtemelen İstanbul'da bulunan Alman uyruklu Erich Frank Efendi 14 Mayıs 1333 (1917) tarihli irâde-i seniyye ile Erich Leick'in başında bulunduğu Nebat Darülmesai'si'ne mustahzır olarak atanmıştır.⁸⁹

24. Kimya-yı Sinaî ve Kimya-yı Gayr-ı Uzvî Makinisti olarak Almanya'dan gelen Heinrich Reimer ile 1 Kânun-ı sani 1334 (1918)'de üç yıl üç aylık süreyle sözleşme yapılmıştır.⁹⁰

⁸⁴ BOA, İ.MM. 1, 10 Muharrem 1334 (18 Kasım 1915).

⁸⁵ BOA, İ.MM. 1, 6 Rebiyülâhir 1334 (10 Şubat 1916).

⁸⁶ BOA, MF.HUS. 21/44, 18 Rebiyülevvel 1336 (1 Ocak 1918).

⁸⁷ BOA, MF.HUS. 21/44, 18 Rebiyülevvel 1336 (1 Ocak 1918).

⁸⁸ BOA, MF.HUS. 21/44, 18 Rebiyülevvel 1336 (1 Ocak 1918).

⁸⁹ BOA, MV. 257/591 (22Receb 1335/14 Mayıs 1917).

25. Bunlara ek olarak 1917'de Erlangen Üniversitesi'nden atmosfer fiziği konusunda uzmanlığı ile tanınan Dr. J. Würschmidt coğrafyacı Dr. Erich Obst ile işbirliği yapmak üzere gelmiş ve Coğrafya Müderris Muavini olarak kendisi ile 14 Mart 1333 (1917)'de üç yıl üç ay süreli sözleşme yapılmıştır.⁹¹

Bunlarla birlikte görevlendirilen Alman öğretim elemanlarının sayısı 20'si müderris olmak üzere 25 olmuştur. Müderrislerden altısı Fen Fakültesi'nde (Kimya, Botanik, Zooloji ve Jeoloji), onu Edebiyat Fakültesi'nde ve dördü de Hukuk Fakültesi'nde görevlendirilmiştir.

Alman müderrisler ile yapılan sözleşmeler

Gelen Alman müderrisler için Maarif Nezâreti tarafından bir sözleşme hazırlanmıştır.⁹² Müderrisler ile Osmanlı Hükûmeti adına Maarif Nâzırı Şükrü Bey tarafından imzalanan sözleşmeye göre İstanbul Darülfünunu'ndaki muallimlik görevini üstlenen müderrisler Osmanlı Devleti'nin mutluluk ve esenliği için çalışmayı ve görevlerinin tümünü irfan ve vicdanlarına uygun olarak iyi bir biçimde yerine getirmeyi kabul ederler. (Md.1). Haftalık ders ve uygulamalar toplamı 12 saati aşmayacaktır. (Md.2). Hizmet sırasında fes giyilmesi zorunludur. (Md.5). Uygulama için gereken yerler, öğretim araçları ve bunların sürekli giderleri Darülfünun yönetimi tarafından hazırlanacak ve sağlanacaktır. (Md.11).

Müderrislere geldikleri üniversitedeki akademik konumlarına göre yıllık 750 veya 1000 Osmanlı lirası maaş verilecektir.⁹³ Ödemeler müderrisin İstanbul'a varış tarihinden itibaren her ay sonunda aylık taksitler biçiminde yapılacaktır. (Md.6). Gelişlerinde ve dönüşlerinde evli olup olmadıklarına göre 60 veya 100 Osmanlı lirası yolluk ödenecektir. (Md.7). Müderrislerin Osmanlı Hükûmeti'nden emeklilik isteme hakları yoktur. (Md.10). Sözleşme süresi beş yıldır. Eğer Osmanlı Hükûmeti siyasi veya başka nedenlerle sözleşmeyi daha önce fesh etmek zorunda kalırsa dönüş yolluğuna ek olarak altı aylık maaşın karşılığı tazminat olarak ödenecektir. (Md.8). Müderrisler ilk üç yıl içinde

⁹⁰ BOA, MF.HUS. 21/44, 18 Rebiyülevvel 1336 (1 Ocak 1918). H.Reimer ile yapılan sözleşme metni için bkz. F.Günerngün, "Darülfünun'da Kimya Eğitiminde Reform: I.Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul'da Üç Alman Kimyager," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c.X, sayı 1, 2008, s.????.

⁹¹ BOA, MF.HUS. 21/44, 18 Rebiyülevvel 1336 (1 Ocak 1918).

⁹² BOA, İ.MM. 17, 4 Zilkade 1333 (13 Eylül 1915).

⁹³ Alman öğretim elemanları daha önceki akademik konumlarına bakılmaksızın müderris (ordinaryüs profesör) olarak görevlendirilmiş, daha önce asistan veya 'privat' doçent olanlara yıllık 750 ve profesör olanlara da yıllık 1000 Osmanlı lirası maaş ödenmiştir. Prof. Dr. Lehmann-Haupt'ta ayrıcalıklı olarak yıllık 1100 Osmanlı lirası maaş verilmiştir. İstanbul'da bulunan ve başka görevleri olanlardan müderris olarak atanan Almanlara daha düşük maaş ödenmiştir. Bu kapsamda Dr. Mordtmann ile Dr. Nord'a yıllık 500 Osmanlı lirası ve Dr. Unger'e de aylık 2500 kuruş maaş ödenmiştir. Almanlara ödenen maaşlar aynı dönemde aynı konumda bulunan Türk öğretim elemanlarına ödenenlerin katları düzeyindedir. Aynı durum ilerde 1933'de gelecek olan Alman öğretim üyeleri için de ortaya çıkacak ve daha önce olduğu gibi büyük huzursuzluklara neden olacaktır.

yalnız zorunlu sağlık nedenleri ile görevlerinden ayrılabilirler. Dördüncü ve beşinci yıllarda altı ay önceden bilgi vermek ve tazminat ödemek koşuluyla görevlerinden ayrılabilirler. Yalnız zorunlu sağlık nedenleri ile görevlerinden ayrılmış olanlara dönüş yolluğu ödenir. (Md.9). Sözleşme süresinin bitiminde iki tarafça kararlaştırılacak yeni hükümlere göre sözleşme yenilenebilir. (Md.14).

Müderrisler Haziran sonundan Eylül sonuna kadar devam eden tatil dönemini istedikleri gibi geçirebilirler. Bunun dışında ders yılı içinde Hıristiyan yortuları nedeniyle altı gün izinli sayılırlar. Hafta tatili Cuma günüdür. (Md.4). Müderrisler ders yılı içindeki kısmı mümkün olduğu kadar kısa olması koşuluyla her yıl bir ay inceleme gezisi yapabilirler. Bu gezilerin giderleri Osmanlı Hükûmeti tarafından ödenir ve müderrisler inceleme gezilerinin sonuçlarını yayınlamakla yükümlüdürler. (Md.12).

Alman müderrisler sözleşmenin ikinci yılının başlangıcından itibaren derslerini Türkçe olarak verecekler ve birinci yılı özellikle Türkçe öğrenmeye ayıracaklardır. Bunun yanında Almanca bilen bir muavin yardımıyla ders vermeye de gayret edeceklerdir. (Md.3). Alman müderrislerden ders kitabı yazmaları istenilmemiştir. Görevlendirilen öğretim elemanlarından Dr. Giese, Dr. Bergstrasser, Dr. Nord ve Dr. Mordtmann çalışma alanları veya görevleri nedeniyle Türkçe bildiklerinden derslerini Türkçe olarak vermeye başlamışlardır. Almanya'dan gelenlerden Dr. Arndt, Dr. Fester ve Dr. Zarnik bir yıl içinde hızla Türkçe öğrenmişlerdir. Türk öğretim elemanları da bunların yanına yardımcı ve Türkçe bilmeyenlerin derslerini tercüme etmek üzere tercüman olarak verilmişlerdir. Türk öğretim elemanlarını aşağılayıcı olan bu durum 1933'de de yeniden tekrarlanacaktır.

Müderrisler sözleşme süresince Türkiye hakkında gazete, risale veya kitaplar ile yayınlamak istedikleri yazıları önce Maarif Nâzırı'nın onayına sunacaklardır. (Md.13).

Alman öğretim elemanlarının Türkiye'deki faaliyetleri

Gelen veya görevlendirilen Alman öğretim elemanlarından çok azı iz bırakabilmiş olup geri kalanları fakülte dergilerinde yasak savma niteliğinde birkaç derleme yazı yazıp ders vermektense bir faaliyette bulunmamışlardır. Alman müderrisler *Darülfünun Fünûn Fakültesi Mecmuası* ile *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda çeşitli makaleler yayınlamışlardır. Fen ile ilgili makaleler arasında Walther Penck'in makaleleri dışında orijinal araştırmaya dayanan makale yoktur. Buna karşılık *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda Türkiye'de bulunan arkeolojik malzeme üzerine yapılmış orijinal

çalışmalar da yayınlanmıştır.⁹⁴ Bunların dışında iktisatçıların ve hukukçuların bazı gazete ve dergilerde güncel sorunlara ilişkin makaleleri yayınlanmıştır. Dr. Arndt ve Dr. Fester dışında ders kitabı yayınlanan tek kişi Dr. Giese olmuştur.⁹⁵ İz bırakanlar coğrafyacı Dr. Obst ve jeolog Dr. Penck⁹⁶ ile kimyacı Dr. Arndt ve Dr. Fester olmuştur.

Alman müderrisler tarafından kurulmaya başlanılan Darülmesaiiler [enstitüler] için Zeynep Hanım Konağı içinde yer bulunamadığından İstanbul'un çeşitli yerlerinde büyük konaklar kiralanmış ve büyük masraflarla düzenlenip döşenmiştir. Bu amaçla Elsine-i Samiye Mukayeseli Sarfı Darülmesaiisi için İbrahim Paşa Konağı, Coğrafya Darülmesaiisi için Safvet Paşa Konağı tutulmuş, Alman müderrisler gidince bu konaklar bırakılarak darülmesaiiler tekrar Darülfünun'da toplanmıştır.⁹⁷

Coğrafyacı Dr. Erich Obst Edebiyat Fakültesi Coğrafya Şubesi Müderrisliği yanında Coğrafya Darülmesaiisi müdürlüğünü de üstlenmiştir. Araştırmaya yönelmemiş olmakla birlikte beşerî coğrafya, Osmanlı coğrafyası ve coğrafyanın metotları konusunda dersler vermiş ve Coğrafya Darülmesaiisi'nin alt yapısını oluşturmaya çalışmıştır. Dönemin tanınmış periyodiklerinin tam koleksiyonlarını da içeren zengin bir kütüphanenin kurulmasını ve coğrafyacıların bizzat araştırma yapabilmeleri için gerekli malzemelerin (termometre, yükselti ölçüm cihazları, sekstan, teodolit, kamp malzemesi gibi) alınmasını sağlamıştır. 1918'de Coğrafya Darülmesaiisi bünyesinde bir "Tetkikat-ı İklimiye Encümeni" kurulmuş ve Dr. Erich Obst ile Erlangen Üniversitesi'nden gelen fizikçi Dr. Würschmidt tarafından yönetilmiştir. Burada elde edilen sonuçlar Obst tarafından 1921'de Berlin'de kitap halinde yayınlanmıştır.⁹⁸

⁹⁴ *Darülfünun Fünun Fakültesi Mecmuası*'nda kimyadan G.Fester'in dört, F.Arndt'm bir ve K.Hoesch'ün bir; botanikten E.Leick'm iki; zoolojiden B.Zarnik'in bir ve jeolojiden W.Penck'in iki makalesi yayınlanmıştır (Feza Günergun, "Darülfünun Fünun (Fen) Fakültesi Mecmuası", *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, İstanbul 1995, s.288). *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda Lehmann-Haupt'un bir, Bergstrasser'in bir, Unger'in beş, Giese'nin iki, Anschütz'ün bir ve Jacobi'nin bir makalesi yayınlanmıştır.

⁹⁵ Friedrich Giese, *Ural Altay Lisanları Mukayeseli Sarf Dersleri*, Çeviren İbrahim Ömer, İstanbul 1332 (1916), 48 s.

⁹⁶ Klaus Kreiser, "Geographie und Patriotismus: Zur Lage der Geowissenschaften in Istanbul Darülfünun unter dem jungtürkischen Regime (1908-1918)", *Hommes et Terres d'Islam*, Institut Français de Recherche en Iran, Tahrân 2000, s.71-87. Bu makalede E.Obst ve W.Penck'in İstanbul'daki faaliyetleri konusunda bilgi verilmiştir. W.Penck'in çalışmaları hakkında bir başka yayın için bkz. Sevtap Kadioğlu, "Walther Penck'in Türkiye'deki Çalışmaları," *İstanbul Üniv. Müh. Fak. Yerbilimleri Dergisi*, c.20, sayı 1, 2007, s.1-18,

⁹⁷ Mehmet Ali Aynî, *a.g.e.*, s.52.

⁹⁸ Erich Obst, *Das Klima Thrakiens als Grundlage der Wirtschaft*, Osteuropa-Inst. in Breslau, Leipzig 1921.

Gerçek anlamda araştırmaya yönelen tek kişi jeolog Dr. Walther Penck'dir. Dr. Penck bir yandan Vefa'da Abdülkerim Paşa Konağı'nda bulunan Arziyat Darülmesaiisi'ni yönetip dersler verirken öte yandan ders araçları, fosil ve mineral koleksiyonları ile bir kütüphane oluşturmaya çalışmıştır. Ancak 28 Ağustos 1918'de meydana gelen büyük bir yangında bu değerli eşyanın hemen tümü yanmıştır. İstanbul ve Uludağ dolaylarında öğrenciler ile bilimsel geziler yapması yanında yardımcısı Hâmid Nafiz [Pamir] Bey ile birlikte İstanbul Boğazının her iki yanındaki bölgede linyit kömürü yatakları aramak amacıyla Gelibolu yarımadasının jeolojik özellikleri ve dolayısıyla Boğazların oluşumu konusunda uzun ve derin incelemelerde bulunmuştur. Marmara Denizi çevresinde iki yıldan fazla incelemelerde bulduktan sonra 1917 yazında önce Bursa ve Kütahya arasında ve daha sonra Toroslar'a kadar uzanarak incelemelerini sürdürmüş ve batı Anadolu'nun ana tektonik çizgilerini belirlemeye çalışmıştır. İnceleme sonuçlarını önce Türkiye'de ve ardından Almanya'da yayınlamıştır.⁹⁹

Başta Dr. Fritz Arndt olmak üzere kimyacıların eğitim alanında önemli katkıları olmuştur. Bunlar Yerebatan'da Kimya Darülmesaiisi'ni kurmuşlar, burada oluşturdukları ve donatılmasını sağladıkları laboratuvarlar ile gerçek anlamda yani laboratuvar çalışmasına dayanan bir kimya öğretimini başlatmışlardır. Bunun yanında 1917'de Kimya İhtisas Zümresi'ni oluşturarak Kimyagerlik öğretimini başlatmışlardır. Zengin bir kütüphane kurma çabaları yanında kimyaya ve özellikle de analitik kimyaya ilişkin bazı kitapların Almanca'dan çevrilerek yayınlanmasını da sağlamışlardır.

Alman öğretim elemanları genel olarak Türk meslektaşlarını bilgisiz olarak görmüşler ve küçümsemişlerdir. Örneğin, Felsefe Müderrisi Gunther Jacoby Darülfünun Umum Müdürü Salih Zeki Bey'i ziyaretinde kendisine Henri Poincaré'nin kitaplarını okumasını tavsiye edince Salih Zeki Bey gülererek Poincaré'nin Türçeye çevirmiş olduğu üç kitabını masanın üzerine koymuştur.

Almanların 'Osmanlı İmparatorluk Üniversitesi' kurma girişimi

Alman öğretim üyeleri Darülfünun'da tam bir Alman etkisi yaratabilmek için hızla Alman tipi bir üniversite nizamnamesi taslağı hazırlamaya girişmişlerdir. "İstanbul'daki Osmanlı İmparatorluk Üniversitesi için nizamname taslağı" başlığını taşıyan bu nizamname Alman İmparatorluğu özel

⁹⁹ W.Penck, Türkiye'de yaptığı çalışmaları 1918 ve 1919'da Almanya'da yayımlamıştır. Bu yayınlardan biri *Die tektonische Grundzüge Westkleinasiens* (Stuttgart 1918), diğeri ise *Grundzüge der Geologie des Bosphorus*. (Veröffentlichungen des Instituts für Meereskunde an der Universität Berlin, Heft A/4, Berlin 1919) olup S.Kadioğlu'nun adı geçen makalesinde (s.7-9) bu yayınlara tanıtılmış ve Penck'in Türkiye'deki araştırmaları değerlendirilmiştir.

danışmanı (Geheimrat) Dr. Schmidt başkanlığında Alman profesörler tarafından hazırlanmıştır.¹⁰⁰

Nizamnâmenin bir örneğinin Alman Sefareti'ne ve bir örneğinin de Maarif Nezâreti'ne verildiği anlaşılmaktadır. Bugüne kadar böyle bir nizamnâmenin varlığından yerli kaynaklarda ve anılarda hiç söz edilmemiş olması bunun Maarif Nâzırı Şükrü Bey'in ilgisini çekmediğini ve bu nedenle de gündeme gelmediğini göstermektedir.¹⁰¹ Elimizdeki nizamnâmenin kaynağı Alman Sefareti'ne verilen ve bu yolla Alman arşivlerine intikal etmiş olan kopyadır. Nizamnâme 13 bölüm ve 88 maddeden oluşmakta olup tipik bir Alman üniversitesini tanımlamaktadır.¹⁰² Burada Türkiye'nin koşulları ve nizamnâmenin uygulanabilirliği göz önüne alınmamıştır.

Önerilen üniversitenin genel yapısı son derece otoriterdir ve tüm yetkiler sonuç olarak Maarif Nâzırı'na aittir. Nâzır yetkisini kendi atadığı ve doğrudan kendisine bağlı olan bir Kurator [Kayyum]¹⁰³ eliyle kullanmaktadır ve üniversitenin gerçek yöneticisi bu Kayyum'dur. Üniversitedeki tüm harcamalar Kayyum'un iznine bağlı olduğu gibi genel yönetim yetkisi de onun elindedir. Rektör ve dekanlar bir yıl için seçilen sembolik yöneticilerdir. Tüm akademik yetki Senato'nun elinde gibi görünmekle birlikte Kayyum akademik işlere de müdahale edebilmektedir.

Öğretim kadrosu ordinaryüs profesörler [ordentlichen Professoren], ordinaryüs dışındaki profesörler [ausserordentlichen Professoren], üniversite 'privat' doçentleri [Privatdozenten], bilimsel asistanlar [wissenschaftlichen Assistenten], yardımcı asistanlar [Hilfsassistenten] ve teknik yardımcı okutmanlar'dan [technischen Hilfslehrern] oluşmaktadır. Bu üniversitenin kurulması durumunda kadroyu oluşturmak için Almanya'dan çok sayıda çeşitli düzeyde öğretim elemanının getirilmesinin gerekeceği kuşkusuzdur.

Nizamnâmeye göre "Üniversite'nin görevi temsil ettiği bilimleri ulaştıkları en son ve en yeni aşamada öğretmek ve bu bilimleri bağımsız bilimsel çalışmalar ve araştırmalarla geliştirmektir". Bunun yanında öğrencilerini yüksek mevkili devlet hizmetleri ve bilimsel eğitim gerektiren meslekler için hazırlamaktır. (Md.1). Üniversite devletin özerk bir kurumu olup

¹⁰⁰ H. Unbehaun, *a.g.e.*: s.21-37. Nizamnâmenin Almanca başlığı "Entwurf einer Satzung der Kaiserlich Osmanischen Universität in Stambul"dur ve üzerinde "Abschrift für die Kaiserliche Botschaft" yani Alman Sefareti'ne mahsus kopya kaydı vardır.

¹⁰¹ Örneğin, kitaplarında ve anılarında Darülfünun'daki yeni yapılanma girişimleri konusunda ayrıntılı bilgi veren ve eleştirilerde bulunan İsmail Hakkı Baltacıoğlu böyle bir nizamnâmenin varlığından hiç söz etmemektedir.

¹⁰² Önerilen üniversite yapısı bir örnek olarak Kiel Üniversitesi Statüsü ile karşılaştırılabilir (Ernest Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiyede Üniversitelerin Gelişmesi*, Cilt 1, İstanbul 1950, s.72-97).

¹⁰³ Kayyum veya mütevellî anlamına gelen kurator Alman üniversitelerine özgü bir kavimdir.

Maarif Nâzırı'nın denetimi altındadır ve Nâzır Üniversite'de bir Kayyum tarafından temsil edilir (Md.2). Üniversite, öğretim kadrosu ile öğrenim görenlerden, memurlardan ve Üniversite tesislerinden oluşur. (Md.4). Üniversite'nin organları Senato ve fakülteler olup Senato'nun başında Rektör ve her fakültenin başında bir Dekan bulunur. (Md.5), Bir üniversite yılı [akademik yıl] 1 Mart'tan Şubat sonuna kadar geçen süredir. (Md.3).

Kimya Darülmesai'sinin kurulması

Fen Fakültesi için gelen altı Alman müderrislerden üçü kimyacıdır ve bu kimyacıardan bir Kimya Darülmesai'si [Enstitüsü] kurarak burada kimya derslerini vermeleri ve bu derslerin laboratuvarlarını yaptırmaları beklenmektedir. Bu üç kimyacıdan organik kimyacı Dr. Kurt Hoesch ile teknik kimyacı Dr. Gustav Fester ünlü Alman kimyacı Emil Fischer'in (1852-1919) tavsiyesi üzerine seçilerek gönderilmiş olup Hoesch doğrudan Fischer'in öğrencisidir. Üçüncü kimyacı Dr. Fritz Arndt aslında bir organik kimyacı olmakla birlikte Emil Fischer'in Alfred Stock ile görüşmesi sonucunda Stock tarafından anorganik kimya için tavsiye edilmiştir.

Arndt'ın anılarında anlattığına göre, Kurt Hoesch'ün kendi özel araştırmalarını sürdürdüğü ve yanına yardımcı ve tercüman olarak verilen Ömer Şevket [Öncel] Bey'in yardımı ile organik kimya derslerini Almanca olarak vermekle yetindiği ve bunun dışında başka bir faaliyete katılmadığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık Gustav Fester, Arndt'a girişimleri konusunda destek ve yardımcı olmuştur.

Bu çalışmaların sonucunda 1916 yılı sonlarında "Kimya-yı Gayr-ı Uzvî ve Kimya-yı Sinaî Darülmesai'si" [Anorganik ve Sinaî Kimya Enstitüsü] kurulmuştur. Daha sonra bu enstitünün adı "Umumî Kimya Darülmesai'si/Enstitüsü" olmuştur.

Kimyagerlik öğretiminin başlaması

Kimya Darülmesai'si başlangıçta Fen Fakültesi programında bulunan kimya derslerini okutmak ve bunların laboratuvarlarını yürütmek amacıyla kurulmuştur. Kimya Darülmesai'si'nin kurularak faaliyete geçmesinin ardından muhtemelen Alman öğretim üyelerinin girişimi sonucunda Fen Fakültesi çatısı altında bağımsız bir kimyagerlik öğretiminin başlatılması gündeme gelmiştir. Bu amaçla 1917'de kimyager yetiştirmek üzere ilk kez Kimya İhtisas Zümresi oluşturulmuştur. Bunun için Ağustos 1917'de hazırlanan "esbab-ı mucibe [gerekçe] mazbatası"nda¹⁰⁴ mezun olacak kimyagerlerin bir yandan serbest kimyagerlik yapabilmek için gerekli bilgi donanımına sahip olmaları

¹⁰⁴ Tarık Artel, "Tanzimattan Cumhuriyete kadar Türkiyede kimya tedarikatının geçirdiği safhalara dair notlar," *Tanzimat*, İstanbul 1940, s.506-507.

hedeflenirken öte yandan ilerde gelişecek olan kimya sanayine de kimyager yetiştirmek hedeflenmiş ve buna yönelik dersler de programa konulmuştur.

Kimyagerlik öğretimine 1917–1918 ders yılından itibaren başlanılmış olmakla birlikte savaş koşulları nedeniyle öğrenci bulmakta büyük sıkıntı çekilmiştir. İlk öğrenciler Rusya ve Romanya’dan gelmiş Türklere olan üç kişidir. Bunlar daha önce Fen Fakültesi Ulûm-ı Tabiiye Kısmı’nda iki yıl okumuş olduklarından ikinci sınıfa alınmışlar ve 1918’de mezun olmuşlardır. Doğrudan doğruya Kimyagerlik Zümresi’ne ilk kayıtlar da 1918’de yapılmıştır.

Alman müderrisler 1918 yaz tatilinde Almanya’ya gitmişlerdir. Savaşın Osmanlı Devleti aleyhine geliştiğini gören Arndt İstanbul’daki evini kapayarak ailesini Almanya’ya götürmüştür. Tatil sonunda başta Gustav Fester ile Kurt Hoesch olmak üzere bazı Almanlar geri dönmemiş olmakla birlikte Arndt geri dönmüş ve Mondros Mütarekesi’nin ardından Türkiye’yi terk etmek zorunda kalmıştır. Almanların Türkiye’yi terk etmesi üzerine 1918–1919 ders yılında bir kısmı daha önce Alman müderrisler ile birlikte çalışmış olan Türk öğretim elemanları müderris olarak tayin edilerek Kimya Darülmesai’sinin öğretim kadrosu yeniden düzenlenmiştir.

Almanların en büyük kalıcı etkisi Kimya Darülmesai’nde ortaya çıkmıştır. Bunda, enstitünün kendisine ait bir binaya sahip olması, kimya alanında üç Alman öğretim üyesinin bulunması ve Arndt’ın etkileyici kişiliği ve en önemlisi kimyagerlik meslek öğretiminin başlaması etken olmuştur. Bu enstitüde kütüphane ve laboratuvarlar açısından oldukça iyi bir altyapı oluşturulmuş olmakla birlikte bilimsel araştırma bakımından hiçbir faaliyete rastlanmamaktadır. 1917’de hazırlanan Kimyagerlik programı ve öğretim sistemi bütünüyle Alman damgası taşımakla birlikte Almanların ayrılmasının ardından Fransız sistemi giderek egemen olmaya başlamıştır. Bütün bunlar göz önüne alındığında Alman öğretim üyelerinin en etkin oldukları ve kısmen de olsa kalıcı etkiler bıraktıkları alanın kimya olduğu söylenebilir.

Fakülte dergilerinin yayınlanması

II.Meşrutiyet’in ardından “Darülfünun derslerinin bir mecmua şeklinde neşri münasib görüldüğünden” bunun masrafını karşılamak üzere Ahmed Midhat Efendi’nin “himmetile Mekteb-i Mülkiye binasında bir konferans verilmiş” ve “duhuliyeye hasılatı [giriş ücreti geliri] bu maksada tahsis edilmiş ise de mecmuaların neşri” uzun süre devam edememiştir.¹⁰⁵ I.Dünya Savaşı’nın başlarında Darülfünun’a yeni bir şekil verilmeye çalışılırken Alman müderrislerin de etkisiyle “Darülfünun heyet-i müderrisîni fakülteler namına

¹⁰⁵ Mehmed Ali Aynî, a.g.e., s.55. Bunlar, *Darülfünun Dersleri*: Cilt 1, 1325–1326 (1909–1910), Cilt 2, 1326–1327 (1910–1911) ve *Darülfünun ve Şuabâtının Dürüs-i Âlisi*: Sayı 1–20, 1327–1329 (1911–1913) başlıkları altında yayınlanmıştır.

müretteb dersler haricinde birer mecmua-yı ilmiye [bilimsel dergi] neşrini emel edindiklerinden”¹⁰⁶ 1916 yılı baharında fakülte dergilerinin yayınlanmasına başlanılmıştır. Bu dergilerde ve özellikle *Fünûn Fakültesi Mecmuası*’nda yayınlanan makalelerin büyük bir bölümü orijinal nitelikte olmamakla birlikte, dergilerin yayınlanmaya başlaması üniversiteleşme yolunda önemli bir adımdır. Ancak bu dergiler yayın düzenlerini koruyamamışlar ve I. Dünya Savaşı’nın sonlarında yayınlarını durdurmak zorunda kalmışlardır.

Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası Mart 1332 (1916)’da yayınlanmaya başlanmış ve yayını kesiksiz olarak 1933 yılına kadar sürdürmüştür. *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası* Mart 1332 (1916)’da yayınlanmaya başlanmış ve 1333 (1917)’de yayınlanan 10. sayısından sonra yayınına ara vermiştir. 1338 (1922)’de 11. sayı ile yeniden yayınına başlamıştır. *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası* Mart 1332 (1916)’da yayınlanmaya başlanmış ve Mart 1333 (1917)’de yayınlanan 7. sayı ile yayınına son vermiştir.¹⁰⁷ Bu dergi Mart 1338 (1922)’de çıkan 8. sayı ile yayını sürdürmüştür. *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*’nın ilk yedi sayısında Lehmann–Haupt’un bir, Bergstrasser’in bir, Unger’in beş, Giese’nin iki, Anschütz’ün bir ve Jacobi’nin bir makalesi yayınlanmıştır.¹⁰⁸ Edebiyat Fakültesi İctimaiyât Darülmesai [Sosyoloji Enstitüsü] tarafından Nisan–Eylül 1333 (1917) tarihleri arasında altı sayı olarak *İctimaiyât Mecmuası* yayınlanmıştır. *Darülfünun Fünûn Fakültesi Mecmuası* Tabiiyât ve Riyaziyât olmak üzere iki kısım halinde Nisan 1332 (1916)’da yayınlanmaya başlamış ve her iki kısım da Mart 1333 (1917)’de çıkan 6. sayılarından sonra yayınlarına ara vermişlerdir. Bu dergi Eylül 1340

¹⁰⁶ Mehmed Ali Aynî, a.g.e., s.56.

¹⁰⁷ “Edebiyat Fakültesi namına iki ayda bir neşr olunmak üzere bir mecmua neşrine Meclis-i Müderris’in ce karar verildi. Derhal Meclis-i Müderris’in Reisi ve Tarih-i Felsefe Müderrisi Mehmet Ali Aynî Bey ile Akvam-ı Kadime-i Şarkıye Müderrisi Lehmann–Haupt, Ural–Altay Lisanlarının Mukayeseli Sarfı Müderrisi Giese ve İctimaiyât Müderrisi Ziya Gökalp Bey’den müteşekkil bir tahrir heyeti teşkil olundu. Usûl-i Tarih ve Tarih Tatbikatı Müderrisi Muavini Kâzım Şinasi Bey de mecmuanın kitabetine intihab edildi. Mecmuanın birinci sayısı 1332 (1916) senesi Mart’ında mükemmel bir surette tab edilmiştir.” (Mehmed Ali Aynî, a.g.e., s.56). Mecmuanın giriş niteliğini taşıyan “Osmanlı Darülfünunu” başlıklı ilk yazısı (s.5–10) Mehmed Ali Aynî Bey tarafından yazılmıştır. Yazının sonunda Maarif Nâzırı Şükrü Bey’in girişimi ile programların yeniden düzenlendiği, Almanya’dan müderrisler getirildiği, “bu muallimlerin talep ve temennileri vechile mektebin her türlü levazım-ı tedrisiyesi mükemmelen ihzar edilmekte olduğu” ve Darülfünun’un kısa süre içinde “feyz ve irfan ve hars-ı millimiz için bir menba” olacağı belirtildikten sonra mecmua hakkında “Bu mecmua bu maksadla vukua gelecek say ve himmetlerin asârına cilvegâh olacaktır. Bu cehtile vatanın bilcümle münevver ve hars-ı millî mesaili ile meşgul güzide evlâdının muavenet-i kalemiye ve irşadât-ı fikriyelerinden istifade için sahifelerini her vakit açık bulunduracağı da kendisine bir vazife bilir” denilmektedir.

¹⁰⁸ Aykut Kazancıgil ve Ayhan Vergili, “İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Mecmuası (1916–1933) için yeni bir değerlendirme,” *Kutadgubilig*, Sayı 6, Ekim 2004, s.239–283.

(1924)'de *Darülfünun Fen Fakültesi Mecmuası* adı altında ve tek kısım olarak yayını sürdürmeye başlamıştır.¹⁰⁹

İki ayda bir yayınlanması öngörülmüş olan bu dergilerin son sayıları üzerinde 1333 (1917) tarihi bulunmakla birlikte yayınlanmalarında yazı ve malî kaynak sıkıntısı nedeniyle gecikmeler olduğu ve bu son sayıların 1918 yılında basılabilmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Mütareke Döneminde Darülfünun

Genel Durum

Mütareke dönemi ülkenin içine düştüğü duruma paralel olarak Darülfünun'un da en sıkıntılı ve çalkantılı dönemidir. I. Dünya Savaşı'na katılan öğrencilerden sağ kalanlar Darülfünun'a geri dönmüşlerdir ve bunlar karmaşık duygular içindedirler. Bir yandan savaşın içinde pişmiş, her türlü acıyı çekmiş ve öte yandan da inandıkları değerlerin çoğu çökmüş ve umutsuzluk içinde bir öğrenci kütlesi ortaya çıkmıştır. Bunlar kısa sürede toplanarak örgütlenmişler, İzmir'in işgaline karşı ilk eylemlerin öncülüğünü yapmışlar ve Millî Mücadele'nin destekçisi olmuşlardır.

İstanbul hükümetleri giderek daha teslimiyetçi ve işbirlikçi bir duruma gelmiş, Millî Mücadele'ye karşı oldukları gibi teslimiyetçilikleri arttıkça Millî Mücadele ile savaşıma girmişlerdir. Bu dönemde Ali Kemâl Bey ve Rıza Tevfik [Bölükbaşı] Bey gibi siyasal kişilikleri olan Darülfünun hocaları ile öğrenciler arasında kaçınılmaz bir biçimde çatışmalar çıkmıştır. Ayrıca, sık sık hükümet değişiklikleri olmuş ve buna bağlı olarak Maarif Nâzırları da değişmiştir.

Mütareke döneminde Darülfünun büyük sıkıntılar yaşamıştır. Bunların başında tasfiyeler ve işgaller gelmektedir. Bir grup müderris ittihatçı oldukları gerekçesiyle İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüş, bir grup müderris de aynı gerekçeyle hükümetler tarafından tasfiye edilmiştir. Zeynep Hanım Konağı'nın ve Haydarpaşa'daki Tıp Fakültesi binasının bir bölümü İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Bunlara bir de malî sıkıntı eklenince Darülfünun'da eğitim ve öğretimin sürdürülmesi büyük bir sıkıntı içine girmiştir.

Mütareke döneminin bütün bu olumsuz koşullarına karşılık Darülfünun için bazı olumlu gelişmeler de olmuştur. Bunların başında 1908'den beri bir türlü çıkartılmayan Darülfünun Nizamnamesi'nin çıkartılması ve Darülfünun'a tüzel kişilik verilmesi gelmektedir. Başka bir gelişim İnâs Darülfünunu'nun ortadan kalkması ve kızlar ile erkeklerin birlikte öğrenim görmeye başlamasıdır. Gene bu dönemde Darülfünun dışı açılmaya yönelmiş ve Edebiyat Fakültesi tarafından halka açık derslere başlanmıştır. Darülfünun'un bu sıkıntılı

¹⁰⁹ Emre Dölen ve Nuran Yıldırım, *Darülfünun'dan Günümüze Üniversite Yayıncılığı ve Yaşamı*, İstanbul 2003, s.31-36.

dönemlerinde, 1919 ve 1921'de iki kez Darülfünun Emmini seçilen Dr. Besim Ömer [Akalin] Paşa'nın kişiliği ve saygınlığı Darülfünun'un bu dönemi en az zararlar geçirmesinde önemli bir etken olmuştur.

Darülfünun-ı Osmanî Nizamnamesi

II.Meşrutiyet döneminde Darülfünun'un kendi içinden gelen çeşitli ıslahât girişimleri ortaya çıkmıştır. Ulûm-ı Edebiye Şubesi Meclis-i Muallimîni 1914'de Darülfünun'un Avrupa'dakilere benzer bir kurum haline gelebilmesi için Avrupa ve Amerika'dan profesörler getirilmesini Maarif Nezâreti'ne önermiş, fakat bu öneri bütçeye uygun olmadığı gerekçesiyle geri çevrilmiştir.

Maarif Nezâreti tarafından 1916 yılı başlarında Darülfünun için bir nizamname taslağı hazırlanmış, bu taslak Şûrâ-yı Devlet'de kısmen değiştirilerek kanun tasarısı haline getirilmiştir.¹¹⁰ Hazırlanan bu tasarı Nezâret tarafından görüş alınmak üzere Darülfünun Müdüriyet-i Umûmiyesi kanalıyla fakülterele gönderilmiştir. Edebiyat Fakültesi Meclis-i Müderrisîni yaptığı çeşitli toplantılarda tasarıyı görüşmüş ve görüşlerini içeren mazbatayı 10 Mayıs 1332 [23 Mayıs 1916] tarihli yazı ile Maarif Nezâreti'ne gönderilmiştir. Bu konuda uzun bir süre başka bir girişim ortaya çıkmamıştır.

Darülfünun nizamnamesinin çıkartılması konusu mütareke döneminde yeniden gündeme gelmiştir. Maarif Nâzırı Ali Kemâl Bey bu nizamnamenin çıkartılmasından önce Darülfünun'da bir tasfiyeye girişmiş ve İttihad ve Terakki ile ilişkisi olan hocaları tasfiye etmiştir. Bu tasfiye bilimsel bazı nedenler ileri sürülerek yapılmış olmakla birlikte esas amaç İttihad ve Terakki yanlılarının Darülfünun'dan dışlanmasıdır. Tasfiye bazı kürsülerin, derslerin ve kadroların ilgası yoluyla yapılmıştır.

Hazırlanan "Darülfünun-ı Osmanî Nizamnamesi" Meclis-i Maarif'de görüşülmüş, Meclis-i Vükelâ tarafından onaylanmış ve 11 Teşrin-i evvel 1335 (11 Ekim 1919)'da iradesi çıkmıştır.¹¹¹ Bu sırada Maarif Nezâreti'nde Umum Müdür olması nedeniyle Meclis-i Maarif'e üye olarak katılan İsmail Hakkı [Baltacıoğlu] Bey'in nizamnamenin hazırlanmasında önemli katkıları olmuştur.

Nizamnameye göre, "Darülfünun maarif-i âliyenin inkişaf ve terakkisine hadim Hukuk, Tıp, Edebiyat ve Fünûn Medreselerinden müteşekkil bir müessese-i ilmiyedir" (Md.1) biçiminde tanımlanmaktadır. Buna göre, Darülfünun yüksek bilimlerin gelişme ve ilerlemesine hizmet eden çeşitli medreselerden [fakülterden] oluşan bilimsel bir kurumdur. "Darülfünun ilmi muhtariyeti haizdir" (Md.2) yani bilimsel özerkliğe sahiptir.

¹¹⁰ Mehmed Ali Aynî, a.g.e., s.52-53.

¹¹¹ *Düstur*, 2.Tertip, Cilt 11, İstanbul 1928, s.401-409; *Takvim-i Vekâyi*, Sayı 3677, 25 Muharrem 1338, 21 Teşrin-i evvel 1335 (1919).

Tıp Medresesi Darülfünun'u oluşturan medreselerden biri olarak sayılmakla birlikte (Md.1) öteki medreselerin dersleri sayılırken (Md.6, 7 ve 8) Tıp Medresesi'nin dersleri verilmediği gibi bu medresenin ayrıcalığı bir geçici madde ile korunmuştur. Buna göre, "Darülfünun Tıp Fakültesi ve şubâtının 29 Rebiyülâhir 1334 ve 20 Şubat 1331 (4 Mart 1916) tarihli nizamnâmesi" hükümleri yürürlükte olup "yalnız Darülfünun'un vesait-i idariyesi hakkındaki 19-28 inci maddelerile Darülfünun Emîni ve Divanı vezaifine ait mevaddı saire [diğer maddeler] mezkûr Fakülte hakkında dahi caridir [geçerlidir]". (Md.54).

Darülfünun-ı Osmanî Nizamnâmesi'nde iki değişiklik yapılmıştır. Bunlardan birincisi 26 Temmuz 1337 (1921) tarihli "15 Muharrem 1337 tarihli Darülfünun Nizamnâmesi'nin 15 inci maddesini muaddel nizamnâme" ile 15. maddede yapılan değişikliktir.¹¹² Bu değişiklik ile muallimlik yeniden tanımlanmış, muallimlerin kendi alanlarında darülfünun, mektep veya medâris-i ilmiye [medrese] mezunu olan veya öğrenim derecelerinin Meclis-i Müderrisîn ve Darülfünun Divanı'nın onayı ile muallimliğe yeterli olduğu belirlenen "erbab-ı ihtisas ve iktidar" sahibi kişiler arasından sınavla seçilmesi esası getirilmiştir.

İkinci değişiklik 30 Ağustos 1338 (1922) tarihli "Darülfünun-ı Osmanî Nizamnâmesi'nin 12 nci maddesine kaim madde hakkında nizamnâme" ile yapılan değişikliktir.¹¹³ Bu değişiklik ile müderrisliğe atanma yeniden düzenlenmiştir.

12 Ağustos 1338 (1922)'de çıkartılan kanun hükmündeki "Darülfünun'un Şahsiyet-i Hükmiyesi Hakkında Kararnâme" ile¹¹⁴ Darülfünun'a sınırlı ölçüde tüzel kişilik verilmiştir. Böylece, Darülfünun'a veya bağlı fakülterlere yapılacak taşınır veya taşınmaz nitelikteki bağışların kabul edilmesi ve kullanılması ile sınırlı olarak tüzel kişilik tanınmıştır. Bu bağışlar konusundaki işlemlerin denetlenmesi de Darülfünun için Darülfünun Divanı'na ve fakülterler için de Meclis-i Müderrisîn'e verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ortadan kalkmasından çok az önce çıkartılan bu kararnamenin uygulanamadığı açıktır.

Darülfünun 1908'e kadar Mekteb-i Mülkiye Müdürü Hacı Recai Efendi tarafından yönetilmiş, II.Meşrutiyet'in ardından bağımsız bir Müdür-i Umûmî tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Bu dönemde en uzun süre müdürlük yapan

¹¹² *Düstur*, 2.Tertip, Cilt 12, İstanbul 1927, s.456; *Takvim-i Vekâyi*, Sayı 4223, 21 Zilkade 1339, 28 Temmuz 1337 (1921).

¹¹³ *Düstur*, 2.Tertip, Cilt 12, İstanbul 1927, s.715; *Takvim-i Vekâyi*, Sayı 4554, 9 Muharrem 1341, 2 Eylül 1338 (1922).

¹¹⁴ *Düstur*, 2.Tertip, Cilt 12, İstanbul 1927, s.697; *Takvim-i Vekâyi*, Sayı 4540, 22 Zilhicce 1340, 16 Ağustos 1338 (1922). TBMM tarafından İstanbul'un fiilen işgal edildiği 16 Mart 1920'den sonra İstanbul Hükümeti'nin tesis ettiği her türlü hukuki işlem geçersiz sayılmış olduğundan bu kararnâme de Cumhuriyet döneminde geçerliliğini kaybetmiştir.

kişi Salih Zeki Bey olmuştur. Darülfünun 1919 nizamnâmesinden sonra seçimle göreve gelen Eminler tarafından yönetilmeye başlanmış, ilk Emin olarak Dr. Besim Ömer [Akalın] Paşa seçilmiştir.

Şubeler 1908'den önce bir müdür yardımcısı tarafından yönetilirken II.Meşrutiyet'in ardından Darülfünun müdürlüğü genel müdürlüğe yükseltilmiş ve şubelerin başına da birer müdür getirilmiştir. Ancak 1911'de Meclis-i Muallimîn'ler oluşturulunca şubelerde iki başlı bir yönetim ortaya çıkmıştır. Başta idarî işlere bakan ve Meclis-i Muallimîn toplantılarına da katılan bir müdür ve bunun yanında akademik işlere bakan ve seçimle göreve gelen bir Meclis-i Muallimîn reisi vardır. Zaman zaman müdürler ile reisler arasında sürtüşmeler olmuştur. Tıp Fakültesi için durum farklıdır. Bu fakülte kurulduğu 1909'dan itibaren Meclis-i Muallimîn tarafından seçilen bir Reis tarafından yönetilmektedir ve başında ayrıca bir müdür yoktur. Tıp Fakültesi'nin bu ayrıcalıklı durumu 1916 nizamnâmesi ile de perçinlenmiştir.

Darülfünun bütçeleri

II.Meşrutiyet ve Mütareke dönemi bütçeleri

II.Meşrutiyet'in ardından maliyenin düzeltilmesine ve düzgün bir bütçe sisteminin yerleştirilmesine çalışılmış olmakla birlikte gerek devletin içinde bulunduğu ekonomik çöküntü ve gerekse ardarda yaşanan savaşlar nedeniyle başarılı olunamamıştır. Muvazene-i Umûmiye [Bütçe] kanunları çoğu kez zamanında çıkartılamamış, bazı yıllar birbirini izleyen geçici bütçe kanunları yapılmış ve bazı yıllar da bir önceki yılın bütçesi aynen uygulanmıştır. Bununla birlikte bütçe tekniğinin geliştiği ve ödeneklere ilişkin fasıl ve maddelerin giderek daha ayrıntılı bir biçime geldiği görülmektedir.

Mütareke dönemini kapsayan 1919-1922 yıllarında devletin içine düşmüş olduğu durum nedeniyle bütçe yapılamamış, eski bütçelerin yürürlüklerinin uzatılması, geçici bütçeler yapılması ve sonunda doğrudan ödenekler verilmesi biçiminde harcamalar düzenlenmeye çalışılmıştır. Başka bir deyimle gelirlere göre harcama yapılması yoluna gidilmiştir.

Darülfünun bütçeleri

II.Meşrutiyet dönemindeki bütçelere bakıldığında Maarif Nezâreti'nin genel bütçe içindeki payının çok küçük olduğu görülmektedir. Bu pay 1909-1913 döneminde % 2,16'dan % 2,90 düzeyine yükselmiş ve bundan sonra 1916 yılı dışında % 2'nin altında kalmıştır. Buna karşılık Darülfünun, Maarif Nezâreti bütçesinden önemli bir pay almaktadır. Bu pay 1909-1913 döneminde % 7,5 - % 8,5 arasında iken 1914-1918 döneminde ikiye katlanarak % 14-15 düzeyine çıkmıştır. Bu yükselişte Almanya'dan getirtilen öğretim elemanlarının önemli bir etkisi vardır.

II.Meşrutiyet dönemi Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı dönemlerinden biridir. Birbirini izleyen Trablusgarb, Balkan ve I. Dünya Savaşları ve bu savaşların yarattığı malî sıkıntı içinde gene de Darülfünun'a bütçeden önemli paylar ayrılmıştır. Bu durum Darülfünun'a verilen önemin bir göstergesidir. Bununla birlikte, verilen ödenekler maaşlar ile gündelik masrafları karşılamış, bina, kütüphane ve laboratuvarların geliştirilmesi konusunda gerekli yatırımlar yapılamamıştır. Benzer bir durum Cumhuriyet'in ilk on yılında da varlığını sürdürecektir.

Darülfünun bütçelerinin incelenmesi sonucunda iki önemli husus ortaya çıkmaktadır. Bunların birincisi Darülfünun'un toplam ödeneğinin çok önemli bir bölümünün maaş ve ücretlere gitmesidir. 1913–1917 döneminde maaş ve ücretlerin payı % 76,7 – 78,8 düzeyindedir. İkinci husus ise Darülfünun'un toplam ödeneğinin % 65 – 68 gibi büyük bir bölümünün Tıp Fakültesi tarafından kullanılmasıdır.

Sonuç

II.Meşrutiyet'in ardından 1900'de açılmış olup basit bir yüksek okul düzeyinden ileri gidememiş olan Darülfünun-ı Şâhâne'nin üniversiteleşmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bu adımların atılmasında gerek İttihat ve Terakki'nin önemli bir yöneticisi ve gerekse Maarif Nâzırı olarak Emrullah Efendi'nin önemli bir yeri vardır. Darülfünun için 1909 önemli bir yıldır. Bu yıl içinde Zeynep Hanım Konağı Darülfünun'a tahsis edilerek Darülfünun yer ve yönetim olarak Mekteb-i Mülkiye'den ayrılmış, Hukuk Mektebi Darülfünun'a bir şube olarak katılmış, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Tıp Fakültesi biçimine dönüştürülüp Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne ile birleştirilerek Darülfünun'a bağlanmıştır. 1912'de Emrullah Efendi'nin Darülfünun'un yapısı ve işleyişi konusunda bir nizamname veya kanun çıkartılması konusundaki girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Bunun yerine kısmi düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerle akademik hiyerarşi kurulmaya çalışılmış, 1913'de eğitim sistemi, dersler ve sınavlar düzenlenmiştir. Tıp Fakültesi 1916'da ayrı bir nizamname hazırlayarak Darülfünun içinde adeta bağımsız bir biçime gelmiştir. 1915–1918 döneminde Almanya'dan çok sayıda öğretim elemanı getirilmiş olmakla birlikte günün koşulları içinde bunlar etkili olamamışlar ve geriye Fen Fakültesi'ndeki kimyagerlik öğretimi dışında bir iz bırakamamışlardır. Darülfünun nizamnamesi ancak 1919'da çıkartılabilmiş ve bu nizamname ile Darülfünun'a bilimsel özerklik ve ardından da tüzel kişilik verilmiştir. Bütün bu olumlu gelişmelere sürekli savaşlar, mütareke ve işgal dönemlerini kapsayan 1912–1922 yıllarında Darülfünun'a yeterli ödenek verilememiş ve beklenen gelişme sağlanamamıştır.

Istanbul Darülfünunu (University) in the aftermath of the Young Turk Revolution

The idea of creatin a *Darülfünun* (university) in Turkey was born in the second half of the 19th century. Yet, the three 'universities' that opened one after another during this period were short lived. The *Darülfünun-i Şahane* (Imperial University) that opened in 1900 was, however, more institutionalized from the beginning. It embodied three schools: the first for 'Mathematical and Natural Sciences', and the others for 'Religious Sciences', and 'Literature'. Following the proclamation of a Constitution in 1908, the 'Committee for Union and Progress' undertook the reorganisation of the university. Emrullah Efendi, the Minister of Education, played an important role in this project.

The year 1909 saw a number of institutional changes at the *Darülfünun*: the School of Law became part of the University, while the military and civilian medical schools were unified and integrated in the university, as well. Although attempts to issue regulations proved unfruitful, the educational system (the curriculum, examinations etc.) was recast and the academic hierarchy was established in 1913. In 1916, the medical faculty was endowed with a special regulation allowing the school to function rather independently. During WWI, some 20 scholars from Germany were invited to teach in the the faculties of Science, Literature and Law. Due to war circumstances and for various other special reasons, this reorganisation did not have longlasting effects in every field. The Reform in chemical education proved relatively more successful. Regulations for the university could only be issued in 1919 when this institution was given a new legal status allowing for autonomy in administrative and financial matters.

Key Words: Ottoman University, Young Turk Revolution, History of Turkish Education; **Anahtar Kelimeler:** Darülfünun, İkinci Meşrutiyet, Türk Eğitim Tarihi